

Çin İç Savaşı Sırasında Türkiye Büyükelçiliğinin Durumu ve Faaliyetleri

The Situation and Activities of the Turkish Embassy
during the Chinese Civil War

Engin Çağdaş Bulut*

Öz

Türkiye ile Çin arasında diplomatik temsilciliklerin kurulmasının ilk adımı Nankin’de 1929 yılında orta elçilik kurulması ile atılmıştır. Yaklaşık iki sene sonra ekonomik nedenlerle kapatılan bu elçilik, 1939 yılında Çunking’de yeniden açılmış, Japon işgali ve Çin İç Savaşı gibi olaylardan etkilenmiştir. 1943 yılında büyükelçilik seviyesine yükseltilen Çunking temsilciliği, Japonya’yla savaşın sona ermesi ve Milliyetçi Çin hükûmetinin başkenti Nankin’e taşınmasıyla buraya nakledilmiştir. Türkiye’nin Çin’e atadığı ilk büyükelçi Hulusi Fuad Tugay olmuştur. Çin İç Savaşı’nda komünist birliklerinin 1949 başında Nankin’e yaklaşması üzerine, herhangi bir olumsuz duruma karşı Nankin Büyükelçiliği Başkâtibi Kanton’a gönderilmiş ve burada Nankin Büyükelçiliği’ne bağlı ikinci bir diplomatik temsilcilik oluşturulmuştur. Nankin’in komünist birlikler tarafından ele geçirilip buradaki yabancı elçiliklerin kuşatılmasıyla Türkiye büyükelçiliği de durumdan kötü etkilenmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti’ni tanımayan ülkelerin diplomatları sıradan insanlar olarak görülmüş, uluslararası ilişkilerde diplomatlara verilen ayrıcalıklar yok sayılmıştır. Bu şartlar altında faaliyetlerini sürdürmeye çalışan Nankin Büyükelçiliği, durumun tehlikeli hâle gelmesi üzerine önce Hong Kong’a taşınmış,

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü - Asst. Prof. Dr., Trabzon University, The Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Trabzon/TÜRKİYE, <https://ror.org/04mmwq306>, enginbulut@trabzon.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4744-2629>

daha sonra ilga edilmiştir. Türk diplomatları Çin’de bulundukları süre zarfında sorumluluk alanlarında çok az Türk vatandaşı olduğundan, daha çok Çin’in iç, dış ve askeri durumu hakkında raporlar hazırlamışlardır. Bu raporlarda zaman zaman Çin’in Türkistan bölgesine de değinilmiştir. Bunun dışında iki ülke arasındaki dostluk antlaşması müzakereleri, ekonomik ve ticari ilişkiler konusunda da faaliyetlerde bulunmuşlardır. Diğer yandan Çin’de olumlu bir Türkiye imajının korunması ve Boğazlar meselesinde Türk tezinin savunulması için de çaba sarf etmişlerdir. Bu çalışmada, çoğunluğu son yıllarda araştırmaya açılan Türk Diplomatik Arşivi olmak üzere birincil kaynaklara dayalı olarak, iç savaş sırasında Çin’deki Türkiye diplomatik temsilciliklerinin ve temsilcilerinin durumu ile faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Çin, Çin İç Savaşı, Nankin Büyükelçiliği, Diplomasi.

Abstract

The first step in establishing diplomatic missions between Turkey and China was taken in 1929 with the opening of a legation in Nanjing. Closed after about two years for economic reasons, it was reopened in Chongqing in 1939, where it was affected by the Japanese occupation and the Chinese Civil War. The mission, elevated to embassy status in 1943, was relocated to Nanjing following the end of the war with Japan and the Nationalist Government of China’s transfer of its capital there. Turkey’s first ambassador to China was Hulusi Fuad Tugay. As communist forces approached Nanjing in early 1949, the embassy’s chief secretary was sent to Canton as a precaution against any adverse development, establishing a second diplomatic mission under the Nanjing Embassy. When Nanjing fell to communist forces and foreign embassies there were besieged, the Turkish Embassy was also adversely affected. Diplomats from countries that did not recognize the People’s Republic of China were treated as ordinary individuals, and the privileges granted to diplomats under international relations were disregarded. Under these conditions, the Nanjing Embassy, which had tried to continue its activities, relocated first to Hong Kong as the situation became dangerous, and was later abolished. Having very few Turkish citizens under their jurisdiction during their time in China, Turkish diplomats focused mainly on preparing reports on China’s internal, foreign, and military affairs, occasionally addressing the Türkistan (Xinjiang) region in these reports as well. They also engaged in activities related to negotiations over the friendship treaty between the two countries and to economic and commercial relations. They further worked to preserve a positive image of Turkey in China and to advocate for the Turkish position on the Straits issue.

This study examines the status and activities of Turkey's diplomatic missions and representatives in China during the Civil War, based primarily on primary sources, most notably the Turkish Diplomatic Archives, which has only recently been opened to research.

Keywords: Türkiye, China, Chinese Civil War, Nanjing Embassy, Diplomacy.

Giriş

Çin; nüfusu, kültürü ve medeniyete katkılarıyla tarih boyunca önemli bir güç olmuştur. Türk-Çin ilişkileri, özellikle Orta Asya Türklerinin tarihi bağlamında ele alınsa da Türkiye Cumhuriyeti döneminde yeterince incelenmemiştir. Son zamanlarda ise Çin'in süper güç olma yolundaki adımlarıyla birlikte bu ilişki dinamiği, ekonomi ve uluslararası ilişkiler alanındaki araştırmacıların artan ilgisiyle karşılaşmaktadır¹. Bu dinamiğin diplomatik boyutu ise 1929 yılındaki Türk Orta Elçiliğinin açılmasına dayanmaktadır. Türk Diplomatik Arşivinin (TDA) 2021 yılında araştırmacıların kullanımına açılmasıyla birlikte diplomasi alanının derinlemesine incelenmesinin de önü açılmıştır. Bu tarihten önce yayımlanan eserler bu mühim kaynaktan mahrum kalmış durumda olup basından, diğer arşivlerdeki kısıtlı belgelerden ve ikinci el kaynaklardan beslenmiştir². Melih Duman'ın "Türkiye'nin İlk Çin Elçisi Emin Âli Sipahi'nin Çin İzlenimleri ve Türkiye-Çin İlişkileri"³ başlıklı makalesi bunun en önemli örneklerinden birisidir. İlgili çalışmada TDA'dan faydalanılamamış olmakla birlikte Cumhuriyet Arşivi belgeleri kullanılmıştır. Yine de Türk Diplomatik Arşivinin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Necati Demircan'ın "İki Cumhuriyet Arasında Etkileşim: Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Cumhuriyeti İlişkileri (1923-1949)"⁴ başlıklı, Türkiye'deki Çin diplomatlarını merkeze alan eserinde az sayıda TDA belgesi kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışma ise temel kaynak olarak TDA belgelerine dayanarak, Türk diplomasisinin

1 Bk. Altay Atlı ve Sadık Ünal, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri*, SETA, İstanbul, 2014; *Türkiye-Çin İlişkileri: Kuşak ve Yol İşbirliği Temelinde İnsanlık İçin Ortak Vizyon ve Stratejik İşbirliği*, ed. Mehmet Seyfettin Erol, ANKASAM, Ankara 2024; Kadir Temiz, *Türkiye-Çin İlişkileri*, SETA, İstanbul 2017 vb.

2 Bk. Zekeriyâ Akdağ, "Türkiye-Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C 1/S. 1, 2019, s. 40-57; Barış Adıbelli, *Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

3 Melih Duman, "Türkiye'nin İlk Çin Elçisi Emin Âli Sipahi'nin Çin İzlenimleri ve Türkiye-Çin İlişkileri", *Belleten*, C 87/S. 308, Nisan 2023, s. 265-291.

4 Necati Demircan, "İki Cumhuriyet Arasında Etkileşim: Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Cumhuriyeti İlişkileri (1923-1949)", *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, C 3/S. 1, 2021/2022, s. 26-39.

Çin İç Savaşı'ndaki (1946-1949) tutumunu ve Soğuk Savaş'taki konumunu analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çin'in Türkiye açısından önemli olan bir diğer özelliği de zaman zaman komünist bloğunun içinde, yanında ve dışında duran farklı politikalar geliştirmesidir. Örneğin Kore Savaşı'na müdahil olurken Varşova Paktı'na katılmamıştır. Çin İç Savaşı'ndan komünistlerin zaferle ayrılmasıyla Türkiye ve Çin arasındaki ideolojik farklılık keskin bir hâl almıştır. Bu ayrım Bandung Konferansı'nda da göze çarpmıştır⁵. Türkiye gerek iç savaş sırasında gerekse Milliyetçi Çin hükûmeti (MÇH) Tayvan'a (Formoza) çekildikten sonra, uzun süre daha komünistlerin karşısında yer almıştır. Bu ideolojik ayrım esasen Kore Savaşı sırasında zirve noktasına ulaşmış, bu savaşta fiilen Çin birlikleriyle sıcak çatışmaya giren Türk birlikleri çoğu zaman sahadan zaferle ayrılmasını bilmiştir. Bundan önce de Çin'de yaşanan Japon işgali, Mançurya meselesi gibi gelişmeler Türk kamuoyunda yer bulmuştur. Hatta Kellogg-Briand Paktı'na üyeliği nedeniyle Çin tarafından Türkiye'ye nota gönderilmiş Mançurya meselesi hakkında görüş bildirmesi istenmiştir. Türkiye de hem Çin'e hem de Japonya'ya barış yapmaları doğrultusunda bir nota göndermiştir⁶. Benzer şekilde, Mançurya meselesinde Ufuk Erdem'in "Türk Diplomatik Belgeleri Işığında Japonya'nın Mançurya'yı İşgali ve Mançukuo Devleti'nin Kuruluşu (1931-1933)"⁷ adlı çalışması TDA'nın merkeze alındığı ender çalışmalardandır. Çin İç Savaşı dönemini merkeze alan bir çalışmaya ise rastlanılmamıştır. Örneğin Barış Adıbelli'nin *Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri* adlı kitabında bu bölümden bahsedilmeden Kore Savaşı'na geçilmiştir.

Ülkelerin diplomatik misyonlarının sıcak çatışmaların yaşandığı dönemlerde görevlerini gerçekleştirmesi, zaman zaman can güvenliğinin olmadığı, otorite boşluğunun yaşandığı, iletişimin koptuğu ve muhatap bulmanın güçleştiği bir ortamda çok daha zorlu hâle gelmektedir. Türkiye'nin elçiliklerine bakıldığında ülkeler arasındaki savaşlarda çalışan elçilikler sık görülmekle birlikte iç savaş yaşayan bir ülkenin içerisindeki Türk Büyükelçiliği az bulunan bir örnektir. İkinci

5 1955 yılında düzenlenen Bandung Konferansında Çin Halk Cumhuriyeti, "Batı Yanlısı" grupta yer alan Türkiye'nin karşısındaki "Batı Karşısı" grupta yer alarak ideolojik ayrılığı meydana çıkarmıştır. Faruk Sönmezoglu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 200.

6 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 515/7528-39549-34,01.10.1931.

7 Ufuk Erdem, "Türk Diplomatik Belgeleri Işığında Japonya'nın Mançurya'yı İşgali ve Mançukuo Devleti'nin Kuruluşu (1931-1933)", *Belleten*, C 87/S. 309, 2023, s. 685-724.

Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş döneminde yabancı ülkelerdeki Türkiye diplomatik temsilciliklerinin durumu savaşın gidişatından ve bulundukları ülkelerin iç gelişmelerinden etkilenmiştir. Örneğin Moskova'nın Alman işgaline girmesiyle birlikte Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği Kuybişev'e taşınmış ve tehlikenin ortadan kalkması üzerine tekrar Moskova'ya nakledilmiştir⁸. Fakat bundan farklı olarak içerde yaşanan iktidar mücadelesinin ortasında kalma durumu kıymetli bir örnek teşkil etmiştir. Türkiye'nin Çin'deki diplomatik misyonu da bu duruma benzer karmaşık aşamalardan geçmiştir. Doğu Bloku ile Batı Bloku arasındaki mücadelenin Çin İç Savaşı'ndaki gölgesi ve buna paralel olarak Türkiye'nin Batı'ya olan güçlü sadakati göz önüne alındığında komünistlerin zaferinin Türk elçiliği üzerindeki tehlikeyi ne derece artırdığı ortadadır. Bu çalışma ile Türkiye'nin Uzakdoğu'ya verdiği önem ve bloklar arasındaki duruşunun sahaya yansımaları görülebilecektir.

İmparatorluk sonrası Çin'de 1911'deki Xīnhài Devrimiyle başlayan siyasi dönüşüm Sun Yat-Sen'in cumhuriyet denemesi⁹ ve Yuán Shíkǎi'nin kendisini imparator ilan etmesiyle başlayan Savaş Ağaları dönemi ile sürmüştür. Bir sonraki aşama ise 1927'de Milliyetçi Parti yani Kuomintang (KMT) ile Çin Komünist Partisi (ÇKP) arasındaki mücadeledir. KMT lideri Çan Kay Şek (Jiǎng Jièshí) tarafından Nankin (Nánjīng), Şanghay (Shànghǎi) ve Kanton'da (Guǎngzhōu) komünistlere karşı gerçekleştirilen zulüm ve tutuklama faaliyetleri Wuhan'da (Wūhàn) bekleyen komünistlerin milliyetçilerle olan iş birliğini bozmasıyla sonuçlanmış ve iç savaşa yol açmıştır¹⁰. Savaş Ağaları sorununun çözümünden sonra KMT merkezi Nankin olan milliyetçi bir hükûmet (Milliyetçi Çin Hükûmeti-MÇH) kurmuştur. İki ideoloji arasındaki ayrılık neticesinde MÇH ile Çin komünistleri arasındaki ilk iç savaş 1928 yılında başlamıştır. Bu savaş Çin'in bağımsızlığı karşısında Japonya'nın emperyalist müdahalesine kadar sürmüştür. Mao liderliğindeki komünistler 1934 yılında "Uzun Yürüyüş" adı verilen bir hareketle daha iyi bir üs bulmak için yak-

8 Bk. Nurettin Çakıcı, "Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne Saldırısı Sırasında Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliğinin Durumu ve Faaliyetleri (1941-1943)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C 10/S. 22, Aralık 2024, s. 397-416.

9 Çin Cumhuriyeti dönemi teknik olarak 1912-1949 yılları arasında sürmekle birlikte ülkenin tamamına hâkim olamamıştır. İç bölünmeler, Japon işgalleri, Çin Sovyet Cumhuriyeti gibi siyasi ayrılıkların varlığı nedeniyle metin boyunca Kuomintang'ın kurduğu hükûmeti ifade etmek için Milliyetçi Çin hükûmeti (MÇH) tabiri kullanılacaktır.

10 Linda Jaivin, *Kısa Çin Tarihi*, çev. Gaye Yavuzcan, Kronik Yayınları, İstanbul 2023, s. 163-173; Edgar Snow, *Çin Üzerinde Kızıl Yıldız*, çev. Enis Esmer, Yordam Kitap, İstanbul 2015, s. 197.

laşık 6500 km yol gitmişlerdir¹¹. Japonların Çin'i işgal süreci başlayınca MÇH ile komünistler düşmanlığı bırakıp yeniden birlikte hareket etmişlerdir. Bu ittifak 1936 yılında başlamış ve II. Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüş, Japonya'nın teslim olmasıyla sona ermiştir. Japonya'nın Çin'i işgali sırasında MÇH kumandasındaki orduya katılan ÇKP güçleri savaşın sona ermesiyle 1 Mayıs 1946'da isim değişikliğine giderek Çin Halk Kurtuluş Ordusu (ÇHKO) adını almıştır. Bu değişiklik ÇKP'nin yönetimi tek başına ele alma isteğinin göstergesidir. Böylece ilk iç savaşta olduğu gibi MÇH ile ÇHKO arasında haziran ve temmuz aylarında çatışmalar başlamıştır¹². Komünist birlikleri Japon işgali esnasında büyük bir askerî ve siyasi güce dönüşmüş, kuzey ve orta Çin'de geniş bölgelerin kontrolünü ele geçirmiştir¹³. ÇHKO takip ettiği siyaset gereğince toprak kazanmayı öncelik olarak belirlememiştir. Toprak kazanmakla uğraşmadan sahip oldukları insan gücünün de avantajıyla düşmanlarını yok etmeye odaklanmışlardır¹⁴. Milliyetçiler hızla geri çekilip Tayvan Adası'na sığınana kadar komünist orduları ilerlemeyi sürdürmüştür. Komünist ilerleyişi dünya kamuoyunda İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki gergin ortama yeniden sürüklenme endişesi yaratmıştır. Komünizmin bir blok hâlinde Asya'da hâkim olmasıyla Japonya'nın da Batı'ya eğilimli olan tutumunun değişmesinden korkulmuştur. Bu nedenle Kore Yarımadası'nda komünist işgaline izin verilmemiştir¹⁵. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Çin, dünyadan izole bir yer olarak kalmamış, yabancı elçiliklerin kurulduğu ve faaliyet gösterdiği ülkelerden birisi olmuştur.

1815 yılında Viyana Konferansında yapılan tanımlamada diplomatik temsilciler üstten asta doğru; büyükelçiler, ortaelçiler ve işgüderler (maslahatgüzarlar) olmak üzere üçe ayrılmıştır¹⁶. 1961 yılında BM kapsamında imzalanan "Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi" metninde de bu ayrım genel manada

11 Max Boot, *Görünmeyen Ordular*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 301.

12 Michael Dillon, *Modernleşen Çin'in Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 275.

13 Robert J. McMahon, *Soğuk Savaş*, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s. 61.

14 *The Cambridge History of China*, ed. John K. Fairbank and Albert Feuerwerker, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s. 759.

15 Henry Kissinger, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 457-459.

16 Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Akademi Yayınları, Bursa 2017, s. 329; *Translation of the General Treaty Signed in Congress at Vienna, June 9 1815; with the Acts*, R. G. Clarke, London 1816, s. 147.

korunmuş, sadece “ortaelçiler” yerine “elçiler” ibaresi kullanılmıştır¹⁷. Yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra aynı anda dört kıtada Türkiye temsilcilikleri aktif olarak çalışmaya başlamıştır. Eski dönemden kalanlara eklenen yeni temsilcilikler işgüderlik/maslahatgüzarlık, orta elçilik ve büyükelçilik olarak kurulmuştur. Pasifik Okyanusu’nun batısında yer alan temsilcilikler Japonya ve Çin temsilcilikleridir¹⁸. Türkiye’nin Uzakdoğu’daki diplomatik girişimleri Türkiye Cumhuriyeti ve SSCB arasındaki dostluk ve tarafsızlık antlaşmasına da dolaylı olarak konu olmuştur. 1925 yılında imzalanan antlaşmanın Aralık 1929’de uzatılmasına karar verilmiş ve yeni antlaşma metnine “Taraflardan her biri, öteki tarafa bildirmeksizin, onun kara ya da denizden doğrudan doğruya komşusu olan devletlerle siyasal bağlar yapmayı amaçlayan görüşmelere girişmemeyi ve bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu tarafın onaması ile yapmayı yükümlenir” ibaresi eklenmiştir. Antlaşmaya eklenen protokolde ise komşu ülke isimleri tek tek sayılırken, Rusya’nın komşuları arasında Çin de gösterilmiştir. Yine de ülkeler arasındaki iletişimde sistematik ilişkilerin kurulması ya da sürdürülmesi bu yükümlülüğün dışında bırakılmıştır¹⁹. Karşılıklı elçilik kurma teşebbüsleri de bu istisna kapsamında değerlendirilebilir. Fakat Türkiye ve Çin arasında 1925’lerde başlayan dostluk, ticaret, ikamet, konsolosluk kurma gibi konulardaki anlaşma müzakerelerinde SSCB’den çekinildiği anlaşılmaktadır. Türkiye’nin Çin’deki ilk diplomatik temsilcilik girişimi bir orta elçilik kurulması olmuş fakat buraya ilk olarak bir orta elçi yerine maslahatgüzar tayin edilmiştir.

Çin’e İlk Adım: Nankin Orta Elçiliği (1929-1931)

Türkiye’nin Uzakdoğu’daki diplomatik faaliyetleri, 1925’te Tokyo’da açılan maslahatgüzarlıkla başlamış, 1929’da Nankin’de orta elçilik kurulmuştur. MÇH’nin ülkenin başkentine Nankin’e taşınmasıyla gündeme gelen bu adım, Hulusi Fuad

17 *BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara*, “Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi 18 Nisan 1961”, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100123bm_40.pdf, son erişim tarihi: 19.11.2024. Bu sözleşme 12 Eylül 1984 tarihinde “18 Nisan 1961 Tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” ile Türkiye tarafından da kabul edilmiştir. Bk. “18 Nisan 1961 Tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, *T.C. Resmi Gazete*, 12.09.1984, s. 1.

18 Bilal N. Şimşir, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 308-309.

19 İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 280; Nezihe Selen Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 12.

Tugay'ın Tokyo'dan yaptığı yönlendirmelerle şekillenmiştir²⁰. Nitekim kendisi bu göreve gönüllü olarak Çin ile posta irtibatının kurulmasına karar verildiği takdirde memuren buraya atanacağını gazetelerden okuduğunu, uygun görülürse izninin gelecek seneye ertelenmesini ve Japonya elçisi geldiğinde derhâl Çin'e tayinini rica etmiştir²¹. Hulusi Fuad Bey maslahatgüzar olarak atandığı Nankin'e 9 Nisan 1929'da ulaştıktan sonra Çin ile antlaşma müzakerelerine başlamıştır. 1925'te Çin'in talebiyle başlayan ve Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey tarafından yürütülen bu antlaşma görüşmeleri, Hulusi Fuad Bey'in Nankin'e maslahatgüzar olarak atanmasıyla yerinde devam ettirilmiş²², Hulusi Fuad Bey'in yetki konusundaki endişelerinin giderilmesine rağmen sonuçsuz kalmıştır²³. Türk-Çin dostluk antlaşması imzalanamasa da iki ülke arasındaki ilişkiler farklı alanlarda dolaylı yollardan sürdürülmüştür.

Türk diplomatları, sınırlı Türk nüfusu nedeniyle konsolosluk hizmetlerinden çok, Çin'in iç ve dış politikasına dair raporlar hazırlamış, ticari girişimleri desteklemiştir. Çin'de büyük bir hürmetle karşılanan Hulusi Fuad Bey, Türkiye'nin Uzak-doğu'daki erken diplomatik hamlesini ve Soğuk Savaş öncesi ideolojik tarafsızlığını, izlediği politikaya yansıtmıştır. Nankin'deki elçilik, İngiltere'nin yaptığı gibi orta elçilik düzeyinde kurulmuş ancak ilk olarak orta elçi yerine maslahatgüzar atanmıştır. "Türkiye Orta Elçiliği-Nankin" antetli bir arşiv belgesi²⁴ bu statüyü doğrulamaktadır. Nankin'de konut bulmanın zorluğu nedeniyle pek çok yabancı büyükelçi Pekin'i tercih etmiş, Hulusi Fuad Bey ise Şanghay'da geçici olarak yerleşip hükûmet makamına ara sıra giderek faaliyetlerini sürdürmüştür²⁵. 1929 dünya ekonomik buhranının Türkiye'nin mali sorunlarını ağırlaştırmasının da etkisiyle Meclis görüşmelerinde Nankin'in Tokyo ve Washington gibi pahalı bir kent olduğu, temsil tahsisatının artırılması gerektiği belirtilmiş ve tahsisat sorunları

20 TDA, 515/7414-38706-5, 06.01.1927; TDA, 515/7414-38425-2, 29.12.1928; TDA, 515/7508-38886-3, 15.04.1929; Ayşe Öztürk, "Erken Cumhuriyet Döneminde Doğu Asya'daki Temsilcimiz: Ahmed Hulusi Fuad Tugay", *Prof. Dr. Pulat Otkan Anısına Sinoloji, Japonoloji ve Koreanoloji Makaleleri*, haz. A. Merthan Dünder, APAM, Ankara 2021, s. 410.

21 TDA, 543/44759-215697-26, 16.06.1928.

22 TDA, 515/7341-43059-1, 21.05.1929; TDA, 515/7414-38424-1, 25.12.1929.

23 TDA, 515/7414-38423-27, 13.03.1930.

24 TDA, 515/7485-38785-1, 05.01.1931.

25 TDA, 515/7414-38702-1, 15.04.1929; TDA, 515/7508-38886-3, 15.04.1929; TDA, 515/7508-38886-2, 11.05.1929.

gündeme getirilmiştir²⁶. Fakat bu sorunlar çözülemeyip 1931’de elçiliğin kapatılmasına neden olmuştur²⁷. Bu erken girişim, Türkiye’nin ilgili dönemde Uzakdoğu’da diplomatik varlık kurma çabasını ve ekonomik kısıtlamalar karşısında sınırlı manevra alanını yansıtmıştır. Bu alanlardan biri de çay ziraatıdır. Türkiye’de çay üretimini geliştirmek için Nankin Maslahatgüzarlığına Çin’den Türkiye’ye usta getirilmesi talimatı verilmiştir. Maslahatgüzarlık, Çin’deki Müslümanların çay ziraatıyla uğraşmadığını, gayrimüslim usta bulunmasının daha kolay olacağını bildirmiştir. Fakat Dışişleri Bakanlığı dinin önemsiz olduğunu belirtse de dil sorunu ve isteksizlik nedeniyle usta bulunamamıştır²⁸. Bu örnekte Türk Elçiliğinin Müslümanlara odaklandığı fakat Dışişlerinin daha pragmatik bir yaklaşımı benimseydiği anlaşılmaktadır. Elçiliğin bu politikası sonraki dönemlerde de tekrarlanmıştır. Ayrıca, yine bu dönemde Türk tütün ve sigaralarının Çin’e ihracı çalışmaları da yapılmıştır²⁹. Hulusi Fuad Bey, Çin’in iç ve dış gelişmelerini raporlayarak Türkiye’nin Uzakdoğu hakkındaki bilgi külliyatına önemli katkılar yapmıştır. Nitekim bu bilgilerden sonraki dönemlerde de faydalanılmıştır.

Savaşın Gölgesinde Türk Diplomasisi: Çunking Elçilikleri

MÇH, Japon işgali nedeniyle, 1937 yılında Nankin, Şanghay ve Kanton’u terk ederek başkenti Çunking’e taşımıştır³⁰. İşgal altındaki Doğu Çin’le iletişim, Burma üzerinden sağlanırken, Japonların bu yolu kesmesiyle yardımlar Himalayalar üzerinden hava yoluyla ulaştırılmıştır³¹. Bu ortamda yeniden açılmasına karar verilen Türk Elçiliği öncekinden farklı bir şehirde, 1939’da Çunking’de, orta elçilik olarak faaliyete geçmiştir. Emin Ali Sipahi “fevkalade Murahhas ve orta elçi” olarak atanmış³², Aralık 1939’da Çunking’e ulaşarak Çan Kay Şek ile görüşmüştür. Bu görüşmede Çan Kay Şek, Erzincan depremi için taziye sunup elçilik açılışından duyduğu memnuniyeti belirtmiştir³³. İkinci Dünya Savaşı sırasında Uzakdoğu’da

26 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMM ZC)*, Devre: III, Cilt: VI, İçtima: II, 22.12.1928, s. 7-8, 16.

27 *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, haz. Hamid Aral, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1968, s. 927.

28 TDA, 515/7508-38882-6, 09.04.1930; TDA, 515/7508-38882-5, 11.06.1930; TDA, 515/7508-38882-3, 21.07.1930; TDA, 515/7508-38882-1, 14.02.1931.

29 TDA, 515/7508-38883-1, 13.10.1930.

30 Jaivin, *age.*, s.188.

31 Gordon Kerr, *Kısa Çin Tarihi*, çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, Ankara 2021, s. 155-156.

32 Emin Ali Sipahi’nin Çin’deki görevi sırasındaki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Duman, agm.

33 TDA, 515/7485-38770-1, 21.12.1939; TDA, 515/ 7484-43162-2, 30.12.1939.

açılan bu elçilik jeopolitik ve stratejik risklere rağmen Türkiye'nin Batılı ülkelerin yolundan giderek MÇH'nin yanında yer aldığının açık göstergesidir.

Çunking Orta Elçisi Emin Ali Bey, Dışişleri Bakanlığına yazdığı bir yazıda, kendisini Çin'e gelen ilk Türk elçisi olarak tanımlamıştır. Muhtemelen Hulusi Fuad Tugay'ın maslahatgüzarlığını elçilik olarak görmeyen Emin Ali Bey, Ankara'daki Çin elçisine gösterilen ilgiye karşılık olarak iyi karşılandığını belirtmiş fakat Çunking'de uygun otel bulunamaması nedeniyle kendisi dâhil bazı diplomatların Wa-i-chia-opu Hostel'de misafir edildiğini bildirmiştir³⁴. Japon işgali nedeniyle Şanghay'a iltica eden binlerce Çin vatandaşı, şehirdeki imtiyazlı statüden faydalanarak burada konut kılıfına yol açmıştır. Buna rağmen Türk elçilik heyeti Şanghay'ın işlek caddelerinden birinde bina bulmayı başarmıştır. Bu nedenle Çunking yerine Şanghay'da faaliyet gösteren elçilik, yazışmalarda zaman zaman Şanghay Elçiliği olarak anılmıştır³⁵. Savaş koşullarının getirdiği bu zorluklara rağmen görevini yapmaya çalışan Türk elçiliğinin tek avantajı Çin'de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak çok az kişinin bulunmasıydı. Bu durum konsolosluk işlerini hafifletirken diplomatların diğer alanlara daha çok vakit ayırmasını sağlamıştır.

Japon işgalinin MÇH aleyhine ilerlemesiyle, Türk elçilik heyetinin Çunking'den Tokyo'ya taşınması için Japon hükûmetiyle yazışmalar yapılmıştır. Japonlar uygun zamanı bildirdiğinde, elçiliğin boşaltılması, eşyaların satılması, müstahdemlerin görevlerinin sonlandırılması ve evrakın Ankara'ya getirilmesi emredilmiştir³⁶. Fakat tam bu sıralarda Emin Ali Bey'in merkeze nakil kararnamesi onaylanmış³⁷, elçilik işleri 1944'te hastalığı nedeniyle merkeze dönene kadar başkâtip Abdülmenan Tebelen tarafından Çunking'de sürdürülmüştür³⁸. Türkiye'nin tarafsız bir

³⁴ TDA, 515/7484-43162-1, 13.01.1940.

³⁵ TDA, 515/7512-39378-1, 06.04.1940.

³⁶ TDA, 515/7475-41442-1, 21.01.1942.

³⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30.11.1.0/154-19-18,23.06.1942.

³⁸ Bazı kaynaklarda daimi maslahatgüzar olarak gösterilen Abdülmenan Tebelen (Bk. Şimşir, *age.*, s. 320; *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı*, s. 927) her ne kadar Aralık 1943 yılındaki kimi arşiv belgelerinde "Çunking elçimiz" olarak bahsedilse de (Bk. TDA, 515/7341-43435-1, 27.12.1943; TDA, 515/7341-43435-2, 13.12.1943) esasen elçilik kadrosuna 10 Şubat 1942'deki kararnameyle başkâtip olarak atanmış, merkeze nakledildiğini bildiren 27 Mart 1944'teki kararnamede de Mennan Tebelen ismiyle başkâtip olarak ülkeye geri çağırılmıştır. (Bk. BCA, 30.11.1.0/151-5-4,10.02.1942; BCA, 30.11.1.0/166-8-11,27.03.1944) Arşiv kayıtlarında daimi maslahatgüzar olarak atandığına dair bir kayıt bulunmasa da görev süresindeki faaliyetleri bir maslahatgüzar gibi çalıştığını göstermektedir. Yine Dışişleri Bakanlığı ile yapılan yazışmalarda evrakları çoğu zaman

ülke olarak Çunking'deki elçiliğini Japonya'ya taşıma düşüncesi, savaş koşullarında diplomatik varlığını koruma çabasını göstermektedir. Ancak, Japonya'nın Çin aleyhtarı olan yayılmacı politikası göz önüne alındığında, bu tercih Türkiye'nin tarafsızlık politikasını sürdürmedeki zorlukları ve her ne kadar Çin o dönemde hâlâ Ankara'ya bir büyükelçi atamamış olsa da³⁹ MÇH ile olumlu seyreden bağların nasıl korunacağı sorunsalını ortaya çıkarmıştır.

Japon işgali nedeniyle Çunking'in nüfusunun 300 binden 3 milyona yükseldiği bir dönemde, Şubat 1943'te, Çunking elçiliğinde üçüncü kâtip olarak göreve başlayan Osman Derinsu anılarında Abdülmennan Bey'in o dönemde Daimi Maslahatgüzar olarak görevde olduğunu belirtmiştir⁴⁰. İlk olarak Başkâtip olarak atanan Abdülmennan Bey, maslahatgüzar gibi çalışarak Çan Kay Şek, eşi Soong Mei-ling (Sòng Měilíng) ve Çin Dışişleri bürokratlarıyla görüşmüş; MÇH'nin tam bağımsızlık hedefini, Japonya'ya karşı saldırı planlarını ve Çin-SSCB ilişkilerini Türkiye'ye raporlamıştır⁴¹. Bu dönemde Türk Millî Eğitim Bakanlığı, Çin Millî Kütüphanesine kitap göndererek ve Çin'den 10 burslu öğrenci kabulünü planlayarak kültürel bağları güçlendirmek istemiştir. Abdülmennan Bey'in bu hamleye karşılık olan teşekkür yazısında yalnızca Çin'deki 50 milyon Müslüman adına konuşması⁴², Türk diplomatlarının Müslüman nüfusa, özellikle Sincan'daki (Xīnjiāng) Türk topluluklarına odaklandığını bir kez daha göstermiştir. Abdülmennan Bey'in Çin vilayetlerine gerçekleştirdiği gezide devlet reisi gibi karşılanması, kalabalıkların “Yaşasın İsmet İnönü, Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti” sloganları atması, Müslüman halkın

ünvansız ve sadece adıyla imzaladığı ancak nadir de olsa maslahatgüzar ünvanını kullandığı da anlaşılmıştır. (Bk. TDA, 515/7475-41436-1, 27.03.1942; TDA, 515/7475-41424-1, 10.02.1943).

- 39 TDA, 515/7500-39956-13, 28.09.1944; H. Taner Seben, “Unutulmakta Olan Bir Temsilcililiğimiz: T.C.Nanking Büyükelçiliği”, *Ankara Politikalar Merkezi*, <https://apm.org.tr/2021/04/13/unutulmakta-olan-bir-temsilciligimiz-t-c-nanking-buyukelciligi/>, son erişim tarihi: 09.10.2024.
- 40 Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Hekim Bir Siyasimizin Portresi Büyükelçi Dr. A. Hulusi Fuad Tugay*, Hüsniatabiat Matbaası, İstanbul 1972, s. 9.
- 41 TDA, 515/7475-41436-1, 27.03.1942; TDA, 515/7487-38943-1, 18.04.1942; TDA, 515/7475-41430-1, 11.06.1942; TDA, 515/7487-38927-1, 23.10.1943; TDA, 515/7500-39974-1, 29.02.1944; TDA, 515/7499-39893-1, 28.03.1942; TDA, 515/7412-38643-1, 02.05.1942; TDA, 515/7499-39891-1, 10.08.1942; TDA, 515/7525-39438-1, 25.02.1943; TDA, 515/7499-39886-1, 02.04.1944;
- 42 TDA, 515/7341-43411-1, 26.02.1943; TDA, 515/7341-43383-1, 11.05.1943; TDA, 515/7341-43382-1, 05.08.1943; Türkiye'de yaşanan gelişmeleri dışarıya yayma faaliyeti daha sonraki yıllarda da devam etmiş, Anadolu Ajansı'nın haberleri haftada bir uçak posta aracılığıyla aralarında Nankin'in de bulunduğu büyükelçiliklere gönderilmiştir. *TBMM ZC*, Devre VIII, Cilt 8, Toplantı 2, 27.12.1947, s. 412.

da Türkiye'ye karşı olumlu hisler beslediğini ortaya çıkarmıştır⁴³. Abdülmennan Bey'in Sincan bölgesi hakkındaki raporu sayesinde MÇH'nin terhis edilecek 2 milyon askerini Müslüman Türklerin yaşadığı kuzeybatı eyaletlerine yerleştirme planı Türkiye'de duyulmuştur⁴⁴. Türk Elçiliğinin bu ilgisi sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

Türkiye ile Çin arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesine paralel olarak 29 Ekim 1943 tarihinde temsilciliklerin karşılıklı şekilde büyükelçilik seviyesine yükseltilmesi kararı alınmıştır⁴⁵. Büyükelçi ünvanıyla Çunking'e atanan ilk diplomat daha önce maslahatgüzar olarak Nankin'de çalışmış olan Hulusi Fuad Bey olmuştur. Her ne kadar Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 27 Kasım 1943'te ilgili kararnameyi imzalamasıyla⁴⁶ fiilen büyükelçilik dönemi başlasa da orta elçiliğin büyükelçiliğe çevrilmesi ekonomik olarak buraya ek bir bütçe ayrılmasını gerektirmiş, elçilik binası için yeterli tahsisatın olmadığı TBMM'de dile getirilmiştir⁴⁷. Yine de Hulusi Fuad Bey 1944 yılının Haziran ayında itimatnamesini MÇH'ye sunmuş, böylece yeni bir dönem başlamıştır⁴⁸.

Hulusi Fuad Tugay, Çunking'de göreve başladığında karşısında, tek katlı, dört odasından ikisi toprak zeminli, akarsuyu olmayan, sınırlı elektrik verilen fakat bahçesi güzel bir elçilik binası bulmuştur. Binada büyükelçinin dışında hâlihazırda bir müsteşar ve iki kâtip bulunuyordu⁴⁹. Bu olumsuz koşullara rağmen Hulusi Fuad Bey Temmuz 1943'te Dışişlerine Çin'in dış politikası, SSCB ilişkileri, iç durumu ve askerî vaziyeti hakkında üç rapor göndermiştir. Raporlara göre Çin toplumu; Çan Kay Şek'in otoriter rejimi destekleyen grubu, Sun Fo'nun (Sün Kē) demokratik idare talep eden grubu ve SSCB yanlısı komünistlerin özerklik istediği toplam üç gruba bölünmüştü. Japonlara karşı savaşta Çin ordusu birçok cephede mücadele

43 TDA, 515/7475-41421-2, 15.09.1943; TDA, 515/7475-41421-1, 20.09.1943.

44 TDA, 515/7339-38682-1, 15.10.1943.

45 TDA, 515/7500-39956-13, 28.09.1944; Seben, agm.

46 "Türkiye Çin'e Büyükelçi Tayin Etti", *Cumhuriyet*, 28.11.1943; s. 3; TDA, 515/7500-39969-6, 01.01.1943; TDA, 515/7500-39969-5, 12.11.1943; TDA, 515/7500-39969-7, 27.11.1943.

47 TBMM ZC, Devre VII, Cilt 7, İçtima 1, 19.01.1944, s. 23.

48 TDA, 515/7500-39968-2, 13.06.1944. Abdülmennan Tebelen'in hastalığı dolayısıyla ayrılması ile Hulusi Fuad Tugay'ın göreve başlaması arasındaki kısa dönemde elçilikte 1944 yılının Şubat ayında orta elçilik müsteşarı olarak atanan Kudret Erbey'in görev yaptığı ve maslahatgüzar ünvanını kullandığı tespit edilmiştir. Bk. BCA, 30.11.1.0/165-5-7, 17.02.1944; TDA, 515/7500-39971-1, 24.05.1944.

49 Şehsuvaroğlu, *age.*, s. 10-11.

ederken, düşmanın Çunking ve Kanton'a yaklaşmasına engel olamamıştır. Hulusi Fuad Bey, halkın savaştan bıktığını, casusluk ve asayiş suçlarının arttığını, askere alınan yoksul halkın %20'sinin cephane ve iâşe yetersizliğiyle öldüğünü bildirmiştir⁵⁰. Üçüncü Kâtip Osman Derinsu'ya göre Hulusi Fuad Bey, Türkiye'nin taraf-sızlığı argümanı ile olası bir Japon işgalinde bile Çunking'de kalmayı savunmuş ancak 1945'te Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı ile bu görüş sürdü-rülemez olmuştur. Hulusi Fuad Bey, Japonya'nın tesliminden sonra Milliyetçiler ve Komünistler arasında iç savaş çıkacağını çok daha önceden öngörmüş ve General Marshall'a arabuluculuk çabalarının başarısız olacağını bizzat belirtmiştir⁵¹. Hulusi Fuad Bey'in dünya meselelerinde kendi özgün görüş ve çıkarımlarını cesaretle en üst makamlara iletmesi Türk diplomasinin sadece Batılı devletleri taklit eden göstermelik bir diplomasi olmadığını örneklerinden birisidir.

Resim 1 ve 2: Günümüzde müze olarak kullanılan Çunking Büyükelçiliği (solda),⁵² Türkiye'nin Çunking Büyükelçisi Hulusi Fuad Tugay ve Mareşal Çan Kay Şek (sağda)⁵³.

Hulusi Fuad Bey, maslahatgüzarlık döneminde gerçekleştiremediği Türkiye-Çin dostluk antlaşması için Dışişlerine danışmış; ancak SSCB'yi rahatsız etmemek

50 TDA,515/7499-39885-1,18.07.1944; TDA,515/7525-39430-1,25.07.1944; TDA,515/7525-39430-1,25.07.1944.

51 Şehsuvaroğlu, *age*, s. 12, 121.

52 Turkish Embassy in Beijing, “重庆土耳其公使馆旧址：中土两国同仇敌忾、患难与共、助推和平的见证”，<https://weibo.com/ttarticle/p/show?id=2309404793352548909712>, son erişim tarihi: 05.08.2025.

53 Ahmet Faruk Işık, “Cradle of modern Turkish diplomacy in China: Chongqing City”, *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/arts/loni-anderson-emmy-nominated-wkrp-star-dead-at-79/news>, son erişim tarihi: 05.08.2025; Şehsuvaroğlu, *age*, s. 169.

için antlaşmanın uygun görülmediği cevabını almıştır⁵⁴. 1944 Ekim'inden itibaren Çin'in iç, dış ve askerî durumunu kapsayan raporlarını düzenli göndermeye devam etmiştir. Aralık raporunda, Japon kuvvetlerinin Guiyang'ı (Guìyáng shì) ele geçirmesi hâlinde Çunking yolunun açılacağını, ABD'nin hava üslerinin tehdit altında olduğunu ve Hindistan-Burma hava yolunun kesileceğini bildirmiştir⁵⁵. İzne çıkmadan önce Ocak 1945'te yaptığı veda ziyaretlerinde Çan Kay Şek ve Çin Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür⁵⁶. Şubat başında hâlâ Çin'de olan Hulusi Fuad Bey, ABD'nin Çan Kay Şek'e komünistlerle anlaşma baskısını durdurduğunu raporlamıştır. Nisan 1945 tarihli bir raporda, Sincan'daki isyanı aktararak; Amerikan konsolosunun bunu valinin zulmüne karşı bir hareket olarak nitelediği, bölgede yaşayan Türklerin Ruslardan silah aldığı, Çan Kay Şek'in isyanın yayılmasını önlemeye çalıştığı belirtilmiştir⁵⁷. Hulusi Fuad Bey Çin Müslümanlarıyla iyi ilişkileri korumuş, Doğu Türkistan Cemiyeti Başkanı Mehmet Emin Buğra ve Genel Sekreter Yusuf İsa Alptekin ile görüşerek Sincan'daki Türklerin sorunlarını dinlemiş hatta Çan Kay Şek ile bir görüşmesinde sorunları bizzat kendisine söylemiştir⁵⁸. Türkiye'nin Çin Müslümanları hakkındaki bu ısrarlı ve hassas duruşu ülke dışındaki soydaş ve dindaşlarla ilgili politik çizgiyi de ortaya koymaktadır.

İç Savaş Öncesi Türk Büyükelçiliği

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Japonya'nın çekilmesiyle Çin'deki dengeler de değişmiştir. MÇH başkenti Çunking'den Nankin'e taşınmayı planlamaya başlamıştır. Nankin, savaşta büyük zarar görmese de işgal nedeniyle bakımsız kalmış ve Japon işgali sırasında yeni binaların yapılmamıştır⁵⁹. MÇH 1945'te bakanlıkların peyderpey Nankin'e taşınacağını, elçiliklerin 10 Ekim'deki millî bayrama kadar Nankin'e ulaşması gerektiğini bildirmişse de Nisan 1946'ya kadar hükûmet işlerini Çunking'den yürütmek zorunda kalmıştır⁶⁰. Protokol Umum Müdürü bu planlamaya paralel olarak yabancı elçiliklere; misyon şeflerinin uçakla, kâtiplerin sınırlı eşyayla birlikte vapurla taşınabileceğini, Nankin'de otel sağlanacağını,

54 TDA, 515/7500-39966-2, 23.07.1944; TDA, 515/7500-39966-1, 29.07.1944.

55 TDA, 515/7525-39427-1, 07.12.1944.

56 TDA, 515/7500-39959-2, 13.01.1945; TDA, 515/7500-39959-1, 18.01.1945.

57 TDA, 515/7500-39625-2, 03.02.1945; TDA, 515/7500-39625-1, 19.04.1945.

58 Şehsuvaroğlu, *age.*, s. 12.

59 Diana Lary, *China's Civil War A Social History 1945-1949*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 23-24, 38-39.

60 TDA, 515/7487-38913-4, 17.08.1945.

ancak daimî iskân sorununun Japon kukla hükûmeti ve komünist meseleleri çözülünce netleşeceğini aktarmıştır. Çoğu elçilik Nankin'deki iskân sorunları ve nakil zorlukları nedeniyle eşyalarını satıp Şanghay'dan faaliyet yürütmeyi önermiştir⁶¹. Nitekim nehirlerdeki mayınlar ve kışın su seviyesinin uygunsuzluğu nedeniyle elçiliklerin planlandığı gibi 10 Ekim'e kadar taşınması mümkün olamamıştır. Bunun üzerine MÇH, Nankin'e taşınmanın kesin olduğunu, ancak Halk Şurası'nın Pekin'i başkent yapma ihtimalini değerlendirdiğini ifade etmiştir⁶². Hulusi Fuad Bey Nankin'de yerleşmek için uygun bina olmadığından bahisle rüfekasının bu şehirdeki kançılara tesisinde kaldığını, kendisinin de Şanghay ya da Pekin'de ikamet edeceğini söylemiştir. Duruma vakıf olan Çin Dışişleri Bakanlığı da Şanghay'da bir temsilcilik açmıştır. Yine Çin'in Ankara Büyükelçisi Hsu-No'nun Nankin'deki evinin kançılara binası olarak kullanılmasına izin verdiği için Hulusi Fuad Bey bu evi görmek ve Şanghay'da bina bakmak için izin istemiştir⁶³. Bu durum Türk büyükelçiliğinin de büyük devletlerin nakil politikalarını izlediğini göstermektedir.

Hulusi Fuad Bey'in izin alarak Çin'den ayrılmasında sonra Türk Dışişleri Bakanlığı ile Çunking Büyükelçiliği arasında bu naklin sebep olacağı idari ve mali durumun tespit edilmesi konusundaki müzakereler⁶⁴ ikinci kâtip Necdet Özmen ile gerçekleştirilmiştir. Elçilikten Dışişlerine gelen yazılar "Özmen⁶⁵" imzası ile gönderilmiş, Hulusi Fuad Bey imzalı yazışmalar ise Ekim ayında yeniden başlamıştır. Hulusi Fuad Bey izinden döndükten sonra Çin Dışişleri Bakanı ve Çin Devlet Başkanı Çan Kay Şek ile birer görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde Hulusi Fuad Bey'den Boğazlar meselesi ve Rus talepleri konusunda bilgi talep edilmiştir. Boğazlar üzerindeki Rus baskısının Uzakdoğu'da da takip edildiğini gösteren bu gelişme Türk tezinin yayılmasına yeni zeminler sağlamıştır. Hulusi Fuad Bey Boğazlar konusunda Türk tezini anlatırken, doğudaki Türk topraklarının da hiçbir surette yabancı bir devlete bırakılamayacağı, gerekirse silahla müdafaa edileceğini söylemiştir⁶⁶. Büyükelçilik aracılığıyla Türkiye'nin haklılığı kuvvetle savunulmuş ve Çan Kay Şek'in de bu konuda doğru şekilde bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Görüşme

61 TDA,515/ 7487-38913-3,21.08.1945

62 TDA,515/ 7412-38617-1,09.09.1945.

63 TDA,515/ 7477-43287-1,09.11.1945.

64 TDA,515/7487-38913-4,17.08.1945.

65 Necdet Özmen 17 Şubat 1944'te Çunking Büyükelçiliğine üçüncü kâtip olarak atanmıştır. Daha sonra 13 Eylül 1945'te Nankin Büyükelçiliğinde ikinci kâtipliğe yükselmiştir. BCA, 30.11.1.0/165.5.7, 17.02.1944; BCA, 30.11.1.0/177-25-12, 13.09.1945.

66 TDA, 515/7500-39950-1, 20.10.1945; TDA, 515/7500-39948-2, 07.11.1945.

Ankara'da da dikkat çekmiştir. Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilen bir yazıda; Sovyet taleplerinin haksız ve yersiz olduğu, tamamen ret edildiği söylenirken, Sovyet hükûmeti ile daima dostluk ve iyi ilişkiler arzulandığının da vurgulanması istenmiştir⁶⁷. Öte yandan Hulusi Fuad Bey şubat ayındaki bir yazısında Türkiye'ye ait haberlerin Tass haber ajansı üzerinden Çin'e geldiğini, bunun da Rusya'nın çıkarlarına göre haberlerin çıkmasına neden olduğunu ifade etmiştir. Çin'de bir basın ataşesi ve bir ataşemiliter bulundurulmasını talep etmiştir⁶⁸. Hulusi Fuad Bey'in bu raporları Uzakdoğu'da Türkiye ve Boğazlar Meselesi konusundaki algıyı Rusların yönlendirdiğinin kanıtıdır.

Türkiye'nin Çin elçileri görevleri boyunca sadece Çin makamları ve yetkilileri ile görüşmemiştir. Bölgedeki Batılı devletlerin temsilcileri ile de irtibat kurmuşlardır. Hulusi Fuad Bey, ikinci Çin İç Savaşı sırasında Amerika tarafından arabuluculuk yapmak üzere gönderilen General George Marshall ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede General Marshall Rusya'nın yeni bir devlet olduğunu, diplomatik dilden anlamadığını belirterek bu ülkenin Mançurya'daki hareketini Almanların saldırısına benzetmiştir. Fakat Rusya'nın dünya savaşında çok harap olduğunu ve yeniden imarı için 20 sene gerektiğini, bu nedenle yeni bir harbe girmeyeceğini fakat bugünkü durumdan istifade etmesinin doğal olduğunu da söylemiştir. Hulusi Fuad Bey Boğazlar meselesinde General Marshall'ın Sovyet taraftarı olmadığını, komünistlerle anlaşmazlığını vurgulayarak Türkiye'nin politikasına taraftar olduğunu gösterdiğini bildirmiştir⁶⁹.

Japonya'nın işgaliyle birlikte Tokyo'daki Türk elçiliğinin kapanması üzerine konsolosluk işlerinin Çin'den yürütülmek zorunda olması fakat mevcut kadroyla bu işleri yürütmenin güçlüğü sebebiyle Şanghay'da bir başkonsolosluk açılması Dışişleri Bakanlığından istenmiştir⁷⁰. Fakat elçiliğin Nankin'e nakledilmesi gündemde olduğundan bu talepleri geri planda kalmıştır.

Komünistlerin İlerlemesi ve Nankin'de Abluka Günleri

Çin hükûmet merkezinin Nankin'e taşınması hakkında verilen karar nihayet 1946 baharında uygulamaya geçmiş ve elçilikler uçakla bu şehre taşınmaya başlamıştır.

⁶⁷ TDA, 515/7498-39797-1, 31.01.1946.

⁶⁸ TDA, 515/7477-43284-4, 11.02.1946; Ataşemiliter talebinin genelkurmay'a bildirildiği, basın ataşesi talebinin ise bütçe darlığı nedeniyle karşılanamayacağı, Anadolu Ajansının bu soruna çareler aramakta olduğu yanıtı verilmiştir TDA, 515/7477-43284-3, 18.02.1946.

⁶⁹ TDA, 515/7498-39797-2, 08.01.1946.

⁷⁰ TDA, 515/7475-41824-3, 05.10.1946.

Çunking'deki Türk Büyükelçiliğinin bir kısmı Nankin'de bulunan büyükelçiliğe iltihak etmek üzere 26 Nisan'da hareket ettiği için yazışmaların Nankin üzerinden yapılmasına karar verilmiştir⁷¹. Bu sıralarda Filipinler'in başkenti Manila'da 4 Temmuz 1946 yılında yapılacak bağımsızlık törenine Nankin Büyükelçisi Hulusi Fuad Tugay'ın "Olağanüstü Büyükelçi" sıfatıyla katılması istenmiştir⁷². Fakat 1946 yılı sonlarında Hulusi Fuad Bey, rahatsızlığı ve Hasan Saka'nın teklifi üzerine büyükelçiliğe yükseltilen Bükreş'e atanmayı kabul etmiştir⁷³. Bu tarihten sonra daha önce mahallinde konsolosluk işlerini yürütmek üzere atanan⁷⁴ Çunking'deki İşgüder Muammer Hamdi Dambel'in⁷⁵ elçilikteki işleri yürüttüğü ve 2 Nisan 1947-5 Şubat 1948 tarihleri arasında da Nankin'de maslahatgüzar olarak bulunduğunu görülmektedir⁷⁶.

Resim 3 ve 4: Günümüzde özel mülk olan Nankin Büyükelçiliği (solda)⁷⁷, Türkiye Cumhuriyeti temsilciliklerinin bulunduğu şehirler (sağda)⁷⁸.

- 71 TDA, 515/7477-43293-1, 26.04.1946.
- 72 TDA, 523/44415-212069-5, 19.06.1946.
- 73 TDA, 568/39272-158687-35, 13.12.1946; "Yeni Sofya ve Bükreş Elçilerimiz", *Vakit*, 21.01.1947, s. 5; BCA, 30.18.1.2/115-85-6, 03.01.1947; Şehsuvaroğlu, *age.*, s. 122, 123.
- 74 TDA, 515/7475-41418-1, 09.01.1946.
- 75 Muammer Hamdi Dambel 7 Kasım 1945'te merkezden Çunking'e başkatip olarak atanmıştı. Bk. BCA, 30.11.1.0/178-30-21, 07.11.1945.
- 76 Şimşir, *age.*, s.320; *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı*, s. 927.
- 77 Ahmet Faruk Işık, "Seed of modern Turkish diplomacy in China: Nanjing city", *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/seed-of-modern-turkish-diplomacy-in-china-nanjing-city>, son erişim tarihi: 05.08.2025.
- 78 The Editors of Encyclopaedia Britannica, "Chinese Civil War". *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Chinese-Civil-War>, son erişim tarihi: 12.08.2025 kaynağından uyarlanmıştır.

Muammer Hamdi Bey'in görev yaptığı dönemde de Boğazlar Meselesi tartışmalarının devam ettiği anlaşılmaktadır. Çin kamuoyunda bu konuda Türkiye aleyhine faaliyetler yürütüldüğü, SSCB'nin Pekin, Şanghay gibi büyük Çin kentlerinde propaganda yaptığı ve bu faaliyetlerde Beyaz Rusları kullandığı Muammer Hamdi Bey tarafından bildirilmiştir. Buna göre Ruslar tarafından Çin'de çıkartılan Türkiye aleyhindeki neşriyatta; Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya ait olduğu ileri sürülerek Boğazlar üzerinde Sovyet taraftarlığı yapılmaktaydı. Yine aynı neşriyatta Gürcü tezleri de savunulmuş, Ermeni hayalleri desteklenmiş ve Almanlara yardım ettiği bahanesiyle ABD tarafından Türkiye'ye yapılan mali yardımlar eleştirilmiştir⁷⁹. Bu durum bir önceki dönemde Hulusi Fuad Bey'in endişelerinde ne kadar haklı olduğunu, basın ataşesi ve ataşemiliter ihtiyacı duyulduğunu göstermektedir.

Türkiye-Çin ilişkilerinin gelişmesinde bir başka faktörde doğal afetler olmuştur. Türkiye'de 1939 yılında gerçekleşen depremlere Çan Kay Şek'in ilgisi 1947'de Çin'de gerçekleşen sel felaketinde de Türkiye'nin desteğini etkilemiş olmalıdır. Bu kapsamda Çin'deki söz konusu afete Kızılay'ın yapacağı ilaç, erzak ve para yardımı Nankin Büyükelçiliğine bildirilmiştir⁸⁰. Bunların dışında İngiltere Büyükelçisi, Muammer Hamdi Bey ile yaptığı görüşmede Çin'in Türkistan bölgesinden iyi haber alamadıklarını ve kendisinin bilgilendirilmesini istemiştir. Yine İngiliz elçisi tarafından Çin'deki rejimin komünistliğe yöneldiği ve Rus etkisinde kaldığı, bu durumun da Hindistan için iyi olmayacağı ifade edilmiştir⁸¹. Çin'deki Türklerin durumu konusunda Türk elçiliğinin muhatap alınması, Türk Büyükelçiliğinin bölgedeki Türklerle yakından ilgilenmesinin bir başka işaretidir. Bölgede Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının çok az olması nedeniyle elçiliğin ilgisinin Doğu Türkistan'a yoğunlaşması doğal bir sonuçtur.

Çin ihtilalinin 36. yıldönümü vesilesiyle *China Press* gazetesine Ocak 1948'de bir yazı yazan Muammer Hamdi Bey bundan kısa süre sonra Moskova'ya tayin olmuştur. Ayrılmadan önce bakanlıktan yerine Necdet Özmen'in geçmesini, konsolosluk işlerine de Ercüment Tataragaşı'nın bakmasını rica etmiştir⁸². Böylece Necdet Bey bir kez daha bu görevi üstlenmiş, onun döneminde; ticari ilişkiler,

79 TDA, 515/7500-39945-9, 21.04.1947.

80 TDA, 515/7341-43419-3, 16.07.1947.

81 TDA, 515/7527-39613-1, 24.11.1947.

82 "Kısa Hadiseler", *Ulus*, 02.03.1948, s. 3. TDA, 515/ 7500-39944-4, 12.11.1947; TDA, 515/ 7475-41823-1, 19.01.1948. Ercüment Tataragaşı ise 1945 yılında ikinci kâtip olarak Nankin Elçiliğine atanmıştı. Bk. BCA, 30.11.1.0/177-25-12, 13.09.1945; "Dışişleri Bakanlığında tayin, terfi ve nakiller", *Ulus*, 21.09.1945, s. 4.

komünistlerin ilerleyişi, Çin'deki ekonomik durum gibi birçok konuda merkeze raporlar gönderilmiştir. Örneğin Türk tütününün Çin'e ihracı konusunda ticarî rehberlik göstermesi bunlardan biridir⁸³. Necdet Bey diğer raporlarında ise; komünistlerin Haziran 1948'deki zaferlerinden, Japonya'nın kalkınmasına yapılan yardımlara karşı gösterilerden ve MÇH kontrolündeki beş milyonluk ordunun masrafinin karşılanamaması nedeniyle gümüş para sistemi kabul edilmesinden dolayı 15 günde Çin dolarının yüzde 60 değer kaybetmesinden söz etmiştir. Bunun dışında ikili temaslarda da bulunan Necdet Bey, Çin'in ekonomik ve askerî kurtuluşunun ancak üçüncü dünya savaşı ile çözülebileceğinin düşünüldüğünü aktarmıştır⁸⁴.

Necdet Bey, Nisan 1948'de merkeze alınmasından⁸⁵ önce gönderdiği bir yazıda Çin'de sürmekte olan iç savaşın durumu hakkında bilgi vermiştir. Buna göre komünistlerle millî kuvvetler arasında yapılan muharebeleri komünistlerin kazanması hâlinde birkaç ay içinde Yangtze Nehri'nin kesileceği ve Nankin'in tehlikeye düşeceği öngörülmekteydi. Böyle bir durum hükûmet merkezinin Çunking'e ya da Kanton'a naklini gerektireceği için tedbirlerin şimdiden gizlice alınması tavsiye edilmiştir. Avrupa'da genişlemek için kolaylık bulamayan komünizmin Uzakdoğu'daki halkın bozuk sosyal ve ekonomik düzeninden yararlanarak, Siyam, Birmanya, Malaya ve Çin'de ilerlemeler kaydedeceği de olası görülmüştür⁸⁶. Necdet Bey elçiliğin bir kez daha taşınabileceği bilgisini verdiğinde MÇH hükûmetinin zor durumda olduğunu da aktarmış oluyordu. Ancak Türk hükûmeti bu gelişmelere rağmen Çin'deki elçiliğini kapatma talimatı vermemiş, yeni bir maslahatgüzar atamıştır.

1948 yılında Nankin Geçici Maslahatgüzarı olan Mustafa Kenanoğlu raporunda; Çin'deki askerî durumu aktarırken MÇH'nin Mançurya'daki savaşı kaybettiğini, Amerikan silahlarıyla donatılmış birçok birliğin komünist saflara geçtiğini, askerî durumun kötülüğüne rağmen Amerika'nın ciddi bir yardımda bulunmadığını söylemiştir. Komünistler Nankin'e yaklaştığından Şanghay'da savunma tertibatı alındığı, hükûmet merkezinin başka bir yere naklinin düşünüldüğü, Nankin ve

⁸³ TDA, 515/7508-38873-1,14, 28.05.1948; TDA, 515/7508-38873-12, 12.06.1948; TDA, 515/7508-38873-1, 09.10.1948. Elçilik tarafından merkeze Çin'deki gümrük tarifeleri ve diğer gerekli mevzuat hakkında bir rapor gönderilmiştir. Bk. TDA, 515/7508-38873-2, 23.09.1948.

⁸⁴ TDA, 515/7510-39328-1, 21.06.1948.

⁸⁵ "Yeni Nakil ve Tayinler", *Ulus*, 27.04.1948, s. 2; BCA, 30.11.1.0/198-1-6, 15.04.1948.

⁸⁶ TDA, 515/7510-39327-1, 08.07.1948.

Şanghai’da ekonomik durumun kötülüğünün de eklenmesiyle ortaya çıkacak bir ayaklanmadan korkulduğu bildirilmiştir. Birkaç gün sonraki yeni bir raporda Mustafa Bey; MÇH birliklerinin artık savaşmak istemediğini, Nankin ve Şanghai’daki Amerikan askerî heyetinin ülkelerine döndüğünü aktarmıştır⁸⁷. Çin’deki durumun kötüleşmesi, yiyecek sıkıntısının ortaya çıkması, yüksek kara borsa fiyatları, pirinç mağazalarının yağmalanmasıyla halkın asayışı bozulmuştur. Savaşın Nankin’e yaklaşmasıyla şehirde beşinci kol faaliyetlerinden korkulduğu için örfi idare ilan edilmiş, gece sokağa çıkma yasağı uygulanmaya başlanmıştır⁸⁸.

Komünistlerin hızlı ilerleyişinin herkes gibi Çin’deki yabancı diplomatların da yaşam koşullarını zorlaştırdığı anlaşılmaktadır. Bu kaotik süreçte Fransız Elçisi (Doyen⁸⁹), Çin Dışişleri Bakanı ile yaptığı temaslardan elde ettiği bilgileri içerisinde Mustafa Bey’in de bulunduğu bir elçi grubuna aktarmıştır. Bu bilgilendirmede yiyecek tedarik probleminin henüz çözülemediği, kömür verilmeyeceği, komünistler Nankin’e yaklaşırsa bile MÇH ve Çin Dışişlerinin bu kenti terk etmeyeceği belirtilmiştir. Kordiplomatiklerin de güvenlik açısından trenler işler durumdayken ailelerini göndermeleri fakat kendilerinin kalmaları beklenmiştir. Buna karşılık olarak elçiliklerin emniyeti için polis verilebileceği, komünistlerin Nankin’e varmaları hâlinde çıkacak kargaşalıklardan elçiliklerin korunması için elden gelen her tedbire başvurulacağı ifade edilmiştir. Fakat iç savaş nedeniyle resmi bir teminat verilemeyeceği de eklenmiştir. Mustafa Bey, MÇH’nin son dakikaya kadar bekleyeceği ve son anda sadece misyon şeflerini uçakla nakledeceğini ya da uzlaşma ümidi taşıdıklarını ileri sürmüştür. Nitekim askerî harekâtın iyi gittiği lanse edilse de kritik süreçlerden geçtiği, millî ordudaki teslim ve panik hâlinin tekrar başlaması hâlinde Nankin’in kısa sürede komünistler tarafından alınacağı düşüncesi hâkimdi. Mustafa Bey bütün elçiliklerin kendi başlarına kalma ya da gitme kararı alacak olmasından dolayı talimat ve tahsisat istemiştir⁹⁰. Bir sonraki raporda komünistlerin Nankin’e 35 mil uzakta olduğu, MÇH’de bir kabine krizi yaşandığı ve henüz kabinenin kurulamadığı bildirilmiştir. Böyle bir durumda ümitsizlik gören Amerikalıların MÇH’ye destek olmayacağı, bu nedenle de Çan Kay Şek’in Kanton’a çekilerek mücadeleye buradan devam edeceği sanılmaktaydı. Başta Amerikan elçiliği olmak üzere bir çok devletin büyükelçiliklerinin Nankin’de kalma

87 TDA, 515/7510-39323-3, 03.11.1948; TDA, 515/7510-39323-2, 05.11.1948.

88 TDA, 515/7510-39317-2, 13.11.1948.

89 Kordiplomatğin en kıdemli büyükelçisine verilen Fransızca ünvan. Bu dönemde en kıdemli Fransız elçisiydi.

90 TDA, 515/7510-39319 -1, 17.11.1948.

kararı verdiklerini aktaran Mustafa Bey, diğer elçiliklerinse büyük devletleri takip edeceğini söyleyerek Türk elçiliğinin harekât tarzı için talimat istemiş ve ertesi gün Dışişlerinden büyük devletleri takip etme talimatını almıştır⁹¹. Bundan bir süre sonra 10 Aralık 1948'de Çan Kay Şek, Çin anayasasındaki yetkisini kullanarak Tibet, Türkistan ve Tayvan Adası gibi birkaç bölge dışında sıkıyönetim ilan etmiş, posta ve telgraflara sansür koydurmuştur. Mustafa Bey Çin'deki sözde demokrasiye rağmen şahsi idare, zümre menfaati, bürokrasi hâkimiyeti, yüksek idare mekanizmasındaki suiistimaller ve ekonomik durumun kötülüğünün komünizme zemin hazırladığı fikrindeydi. Buna asırlardır süren iç ve dış savaşlar eklendiğinde Çin halkının millî ve insani hislerinin zayıfladığını, ataletin hâkim olduğunu, savaşacak inancın kaybolduğunu da eklemiştir. Mustafa Bey'e göre komünist orduları daha güçlü olduğundan değil milliyetçi ordular savaşmak istemediğinden kazanıyordu. Çünkü Çin halkı MÇH'den ümidi kesmiş, komünistlerin daha iyi hayat şartları sağlayabileceğini düşünür hâle gelmişti. Amerikalılar ise komünistler ve diğer partilerin bir koalisyon hükûmeti kurabileceğini fakat Çan Kay Şek'in bunun önündeki en büyük engel olduğunu düşünüyordu. Kordiplomatiğe göre Çin kızıkları önce Çinli sonra komünistler. Rusya'ya yakınlık göstermekle birlikte ferdiyetçi ve geleneklerine düşkün olan Çinlilerin Moskova'dan emir almayacakları, Rusya'nın doğrudan Çin'e müdahale edecek gücünün olmadığı kanaatindeydiler⁹². Mustafa Bey bu tespitlerinde sadece Uzakdoğu'da komünizm zeminini göstermek istese de aslında bu unsurlar bütün dünya için ortak bir anlam taşımıştır. Nitekim ABD de ekonominin önemini görerek komünizm tehlikesi altındaki ülkelere mali ve askerî yardımlar yapmıştır.

1949 yılı başlarında Çan Kay Şek tarafından başlatılan sulh teşebbüsünün bir sonuca varmadığı, büyük devletlerin aracı olmaya yanaşmadığı bir dönem yaşanmıştır. Bu kısa duraklamadan sonra savaş yeniden başlamış ve komünistler barış için ağır şartlar ileri sürmüştür. 19 Ocak 1949'da bütün elçilikleri dolaşan MÇH Protokol Müdürü, hükûmetinin Kanton'a nakledileceğini, bu nedenle misyon şeflerinin yalnız bir memur, evrak ve şahsi eşyalarını alarak 27 Ocak'ta uçak ile kendilerini takip etmeye davet edildiğini bildirmiştir. İngiltere, ABD, Batı Bloğu ülkeleri ve İngiliz dominyonlarının temsilcileri bir toplantı yaparak Nankin'den

91 TDA, 515/7475-42669-2, 01.12.1948; TDA, 515/7475-42669-1, 02.12.1948.

92 TDA, 515/7510-39317-1, 17.12.1948; TDA, 515/7510-39316-1, 18.12.1948. Nitekim Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Acheson da Çin ve Sovyet rejimlerinin ortak ideolojik noktalarına rağmen çatışacaklarını, Çin halkının tepkisinin Batı'nın üzerine çekilmemesi gerektiğini söylemiştir. Steven W. Hook ve John Spanier, *Amerikan Dış Politikası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016, s. 63.

ayrılmama kararı vermişler, mecbur kalırlarsa da yalnızca bir müsteşar gönderme kararı almışlardır. Amerikan elçisi durumun ümitsiz olduğunu ve MÇH'nin çökmek üzere olduğunu düşünmekteydi. Türk elçiliği ise raporu hazırlayan Mustafa Bey'in belirttiği üzere büyük devletler gibi hareket etmeye çalışıyordu⁹³. 22 Ocak'ta Çin'in Ankara Büyükelçisi Dr. Lie Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ı ziyaret etmiş ve Nankin'deki Türk elçiliğinin Kanton'a taşınıp taşınmayacağı sormuştur. Sadak ise cevaben diğer devletlerinki gibi hareket edileceğinden şüphe etmediğini söylemiştir⁹⁴.

Şubat 1949'da ÇKP ordularının neredeyse bütün Kuzey Çin'i kontrol ettiği ve iç savaşın sonuna yaklaşılan bir süreç başlamıştır. Çan Kay Şek hükûmet işlerini Tayvan Adası'ndan yürütmeye devam ederken, hükûmetinin başkenti Nankin boşalmaya başlamıştır⁹⁵. 28 Ocak ve 4 Şubat 1949'da Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'a Ankara'daki Çin Büyükelçiliğinden iki yazı gelmiştir. İlkinde MÇH'nin merkezinin mevcut koşullar gereği Kanton'a taşınmasına karar verildiği aktarılmış, elçiliklerin nakil işleri için Çin Dışişleri Bakanlığına bir temsilci gönderilmesi istenmiştir. Bu kapsamda Sadak'tan Türk elçiliğine gerekli talimatların verilmesi talep edilmiştir. İkinci yazıda MÇH'nin Dışişleri Bakanlığının Kanton'a nakledildiği artık buradan iletişim kurulması gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca 5 Şubat'tan itibaren Nankin ve Şanghay şehirlerinin askerî operasyon sahası içinde kalacağı, burada kalmayı tercih eden diplomatik birimlere mümkün olduğunca güvenlik konusunda yardımcı olunacağı fakat bu misyonların yetkili makamlarca alınan askerî tedbirlere uymaları ve iş birliği yapmaları istenmektedir. Yine aynı tarihten itibaren Şanghay'daki dışişleri ofisinin kapatılacağı ifade edilerek Nankin ve Şanghay şehirlerini ilgilendiren yerel konuların bu şehirlerin belediyeleri ve geride kalan diplomatik misyonlar tarafından ele alınacağı belirtilmiştir⁹⁶. Aynı tarihlerde Mustafa Bey'den gelen bir yazıda büyük devletlerin elçiliklerinden sadece müsteşar ve küçük bir memurun Kanton'a gönderildiği belirtilmiş, Türk elçiliği olarak Ercüment Tataroğlu'nun Kanton'a gönderilip kendisinin Nankin'de kalmasının uygun olup olmayacağı sorulmuştur. Dışişleri Bakanlığının bu suale cevabı ise Ercüment Bey'in derhâl Kanton'a hareket etmesinin uygun görüldüğü, büyük devletlerin politikasını takibe devam edilmesi şeklinde olmuştur. Buna ek

93 TDA, 515/7510-39302-13, 21.01.1949.

94 TDA, 515/7475-41026-1, 22.01.1949.

95 Lary, *age.*, s. 168-170.

96 TDA, 515/7475-42658-3, 28.01.1949; TDA, 515/7475-42658-2, 04.02.1949.

olarak da gelişmelerin Ankara'dan bilinmesi mümkün olmayacağından Nankin ve Kanton'da irtibat ve muhabere konusunda gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir⁹⁷.

Nankin'den gönderilen raporlarla Çin'deki gelişmeler Ankara'ya sıklıkla bildirilmiştir. 5 Şubat 1949'daki bir raporda şehirde durumun giderek karıştığı, Nankin'de sadece Cumhurbaşkanı vekilinin ve çeşitli memurların kaldığı, yabancı elçiliklerin yaklaşık yarısının Kanton'a giderken kalanların olayların gelişimini beklediği ifade edilmiştir. Bakanlığın onayından sonra Ercüment Bey'in Kanton'a doğru yola çıktığı ve masraflarının MÇH tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Mustafa Bey iletişimin Nankin üzerinden devamını rica etmiş, bir kesinti yaşanırca telgrafların Kanton'a sevk edileceğini söylemiştir. Diğer yandan olası tehlikeli bir durumda gizli evrakın yakılacağı, Nankin ile irtibatın kesilmesi hâlinde kullanılmak üzere Ercüment Bey'e gerekli şifrelerin verildiği de bildirilmiştir⁹⁸. Mustafa Bey başka bir yazısında Çin'deki durumun sürekli değiştiği ve elçiliklerin olayları anlamlandırmada güçlük çektiklerini söylemiştir. Çin'de MÇH'nin başına yeni gelen General Li'nin (Li Mi) komünistlerle barışı ne pahasına olursa olsun yapmak istediği, komünistlere hoş görünmek için bazı aleyhte kararları yürürlükten kaldırdığı aktarılmıştır. Çin'de yayın yapan komünist MÇH'nin Nankin'de, Kanton'da ve Şanghay'da olmadığı Çan Kay Şek'in çekildiği Fenghua'da (Fènghuá) ise sadece sahte bir başkanın olduğu belirtilmiştir⁹⁹. Bu tespit gerçekten de yerindeydi. Elçiliğin gönderdiği bahsi geçen raporlarda MÇH hükûmetinin vilayetlere dağıldığı, otorite sorunlarının yaşandığı bir tablo çizilmiştir. Askerî başarısızlıklar nedeniyle sürekli nakil planlamakla meşgul olan MÇH hükûmetinin merkezi otoriteyi, ekonomik istikrarı ve toplumsal güveni sağlaması imkânsız görülüyordu. Bu durum nedeniyle yabancı elçilikler de zamanla nakli reddeder bir konuma gelmiştir. Örneğin; Kanton'a sadece Sovyetler Birliği Büyükelçisi ve peykleri olan Polonya ile Çekoslovakya maslahatgüzarlarının gittiği, diğer elçiliklerin çeşitli sebeplerle Kanton'a gitmemeye ya da müsteşar ve memur göndermeye devam ettikleri bildirilmiştir. Bazı elçilikler ise zaten Kanton'da önceden var olan diplomatik birimlerini temsilci olarak göstermiştir¹⁰⁰.

97 TDA, 515/7510-39311-3, 28.01.1949; TDA, 515/7485-38767-2, 31.01.1949; TDA, 515/7485-38767-1, 01.02.1949.

98 TDA, 515/7475-42658-1, 05.02.1949.

99 TDA, 515/7510-39302-11, 03.02.1949; TDA, 515 / 7510-39285-7, 10.03.1949.

100 TDA, 515/7510-39285-6, 15.02.1949; Lary, *age.*, s. 173.

Milliyetçi Çin hükûmeti ile komünistler arasında mart ayında barış müzakerelerinin başlaması beklenirken, hükûmetteki yönetim değişikliği ve siyasi gruplaşmalar süreci baltalamıştır. Komünistlerin saldırıları yeniden başlamış, Nankin’de idare ve iâşe durumu giderek kötüleşmiştir. Nitekim Mustafa Bey de fiyatların son zamanlarda aşırı ölçüde yükseldiğini vurgulamıştır¹⁰¹. İdaredeki kötüleşme elçiliklerden Çin Dışişlerine yazılan yazılara cevap verilmemesiyle kendini göstermiştir. Bu durum hükûmetin 22 Nisan’da uçaklarla Kanton’a nakliyle daha da zorlaşmış, evraklar karışmış, bazı memurlar görev yerine gitmemiştir. Mustafa Bey’e göre barış imzalanmadıkça bu aksama giderilemeyecektir¹⁰². Komünist ordularının ilerlediğine ve milliyetçilere son darbeyi vurmaya hazırlandıklarına dair haberler Nankin’den Dışişleri Bakanlığına düzenli olarak aktarılmıştır. Komünistlerin, kendilerini resmen tanıyınca kadar Nankin’deki yabancı diplomatlara, ele geçirdikleri diğer şehirlerde yaptıkları gibi, sıradan insanlar gibi davranacakları düşünülmüyordu. 23 Nisan’da hükûmet ricali ve ordu Nankin’i terk etmiş, 24 Nisan’da da komünistler şehre girmiştir. Bu terk etme ile işgal etme arasındaki bir günde şehirde cinayet ve yağma vakaları görülmüştür¹⁰³. Elçilikleri koruması için bırakılan polisler haber vermeden kaçmıştır. Mustafa Bey bu süreci sağ salim atlattığını fakat iletişimin kesilmesi ihtimaline karşı Kanton’daki Ercüment Bey’e bir miktar tahsisat gönderilmesi gerektiğini söylemiştir¹⁰⁴. Nitekim ertesi gün tahmin edildiği üzere Nankin’le iletişimin kesildiği Kanton’daki temsilcilikten Türk Dışişlerine bildirilmiştir¹⁰⁵.

Dışişleri Bakanlığı Nankin’e gönderdiği yazıya cevap alamayınca haberler Kanton’dan alınmaya başlanmıştır. Kanton’daki Ercüment Bey’in Dışişlerine ilettiğine göre; Nankin’e giren komünistler sokaklarda toplanmış olan halka “Kanton’a Gidiyoruz” diye bağırılmışlardır. Çin Komünist Ordusu Kumandanı General Chen Yi (Chén Yì); Nankin’de yürürlüğe konulacak 7 maddelik bir beyanname ilan etmiştir. Bu beyannamenin maddeleri şunlardır:

¹⁰¹ TDA, 515/7510-39285-5, 10.03.1949.

¹⁰² TDA, 515/7475-42657-1, 18.04.1949. Lary, *age.*, s. 172.

¹⁰³ Milliyetçi Çin hükûmeti Nankin’i terk ettiğinde yerel halk milliyetçi yetkili ve generallerin evlerini soymuş ve yağmamıştır. Yağma o kadar sistematikti ki gençler yaşlılara yardım etmiş, kimse kaçarken taşıyabileceğinden fazlasını almamıştır. Bk. Lary, *age.*, s. 174.

¹⁰⁴ TDA, 515/7475-42661-3, 24.04.1949.

¹⁰⁵ TDA, 515/7485-38764-2, 25.04.1949.

1. Halkın hayatı ve mal varlığı korunacaktır.
2. Özel ticari ve sınai emlak korunacaktır.
3. Asi Çan Kay Şek ve ekibine ait sermaye müsadere edilecektir.
4. Kamu menfaatine çalışan müessese, okul ve kiliseler korunacaktır.
5. Silah ve mühimmat saklamak yasaklanmıştır.
6. Diplomatlar dahil bütün yabancılar kanuna aykırı hareket etmedikçe veya baltalayıcı faaliyetlerde bulunmadıkça himaye edilecektir.
7. Komünist askerleri bedelini vermeksizin halktan hiçbir şey almayacaktır.

Öte yandan komünistlerin elçilik önlerine nöbetçiler koydukları, halkın Amerikan dolarını kabul etmediği, alım satımın Çin gümüş parasıyla yapılmakta olduğu, kâğıt paranın kıymetini yitirmesine rağmen ileride takas ümidiyle saklandığı bildirilmiştir¹⁰⁶. Böylece diğer yabancı elçilikler gibi Nankin'deki Türk Büyükelçiliğinin de komünistler tarafından ablukasına giden süreç başlamıştır.

Dışişleri Bakanlığı Nankin'deki Türk elçiliğinin durumunu merak etmekteydi. Kanton'daki Ercüment Bey'den Nankin ile iletişim kurmaya çalışmasını ve oradaki maslahatgüzardan alınacak malumatın bakanlığa bildirilmesini, o zamana kadar da durumun önemine göre telgraf ya da uçak postasıyla vaziyet hakkında bilgilendirilmeyi istemiş ve masraflar için para göndermiştir¹⁰⁷. 5 Mayıs'ta gelen cevapta Nankin ile hâlen iletişim kurulamadığı fakat Amerikan elçiliğinden alınan malumata göre Nankin'de diplomatların ve elçiliklerin zarar görmediği, kötü bir muamele ile karşılaşmadıkları öğrenilmiştir. Diğer taraftan elçilikler önüne nöbetçiler koyulduğu, diplomatların gece sokağa çıkma yasakları bulunduğu anlaşılmıştır¹⁰⁸. 12 Mayıs'ta Kanton'dan gelen yazıda nihayet Nankin'de komünist işgalinden sonraki günlerde olup bitenlerle ilgili bazı havadisler elde edilebilmiştir. Mustafa Bey'in ABD Büyükelçiliği aracılığı ile gönderdiği ilk bilgilere göre 26 Nisan'da komünistler büyükelçiliğe gelmiş ve ilk temas kurulmuştur. 28 Nisan'da elçilik ablukaya alınmış, Nankin askerî komisyonunun yazdığı mektuba göre bunun bir abluka değil koruma olduğu iddia edilmiştir. Nankin'deki Türk Elçiliği, Amerikan ve İngiliz elçilikleriyle iş birliği yapmakla, gerici ve anti-komünist olmakla

¹⁰⁶ TDA, 515/7510-39307-1, 26.04.1949.

¹⁰⁷ TDA, 515/ 7485-38764-1, 28.04.1949.

¹⁰⁸ TDA, 515/7510-39304-1, 05.05.1949.

suçlanmıştır. Nankin Maslahatgüzarı Mustafa Bey, siyasi yönetim tamamen kurulduğunda bu tutuma itiraz edeceğini fakat komünistlerin muhtemelen söylediklerini inkâr edeceklerini ifade etmiştir. Abluka 2 Mayıs'a kadar sürmüş, daha sonra yeni subaylar ve önlemlerle durum iyileştirilmiştir. Mustafa Bey tıpkı önceki yıllarda olduğu gibi hâlâ Nankin'de hiç Türk vatandaşı olmadığını da eklemiştir¹⁰⁹. Komünistlerin diplomatlara gösterdiği tavır karşısında geliştirilen tutum Türk diplomasisin iç savaş içerisinde nasıl davranacağı konusunda bir pratiğinin olmadığını da göstermektedir. Burada atılacak adımlar ya elçiliğin inisiyatifine bırakılmış ya da büyük devletlerin izledikleri yolu takip etmeleri beklenmiştir. Nitekim bu karşılaşma, Türkiye'nin komünist Çin güçleriyle ilk fiili teması olup, Kore Savaşı'ndaki sıcak çatışmadan önce gerçekleşmiştir.

Maslahatgüzar Mustafa Kenanoğlu, uzun bir aradan sonra aracısız olarak bizzat dışişlerine yazdığı 31 Mayıs'taki raporda yaşananları ayrıntılı olarak anlatmıştır. Mustafa Bey Nankin'in 24 Nisan'da savaşılmadan yeni bir yönetim altına girdiğini yazarak rapora başlamıştır. Komünist askerler işgalin ilk gününden beri elçilerin ikametgâhlarını gözetim altına almışlar, hatta sabah erken saatlerde Amerikan elçisinin yatak odasına kadar çıkarak huzursuzluk yaratmışlardır. Bazı diplomatların evleri kontrol edilmiş, birçok diplomat da buna müsaade etmiştir. Askerlerin Türk elçiliğine müdahalesi ise 26 Nisan'da saat 5:30'da gerçekleşmiştir. Bir subay idaresindeki yaklaşık kırk asker arama yapma niyetiyle Türk elçiliğine gelmiştir. Mustafa Bey arama talebinin nedenini sormuş ve savaş suçlusu ya da silah saklanıp saklanmadığının kontrol edileceği cevabını almıştır. Maslahatgüzarın yoğun itirazlarına rağmen komünist askerlerin ısrarcı olmaları üzerine askerlerden yazılı belge istenmiş, uluslararası hukuk ve kaideler hatırlatılmıştır. Fakat Komünist Çin ile Türkiye arasında bir mutabakat olmadığından diplomatlara sıradan insanlar gözüyle bakılmıştır. Tercümanlar aracılığıyla Mustafa Bey ve komünist askerler arasında gerçekleşen müzakereler yarım saatten fazla sürmüş, askerler elçilikte bulunanların isim listesinin gönderilmesi kaydıyla arama yapmadan ayrılmışlardır. Fakat elçilik abluka altına alınmış, görevden alınan makamlarla irtibat kurmak mümkün olmamıştır. Mustafa Bey istenen listeyi ertesi gün ilgili makama göndermiş, elçilikte yalnız olmasından dolayı binadan ayrılmamıştır. Nitekim ayrılması da pek mümkün değildi çünkü 28 Nisan sabahında hiçbir açıklama yapılmadan elçiliğin giriş çıkışlarına süngülü askerler yerleştirilmiştir. Çinli tercümanın elçiliğe girişi engellenmiş, içerideki müstahdemin yemek almak

109 TDA, 515/7475-42662-2, 12.05.1949.

için çıkmasına izin verilmemiştir. ABD, Avusturalya, Fransa ve İngiltere elçilikleri de aynı durumdaydı. Birkaç gün sabır gösteren Mustafa Bey, ablukadaki üçüncü günün sonunda askerî makamlara vaziyeti izah eden ve en azından tercümanın elçiliği alınmasına müsaade isteyen bir yazı göndermiştir. Bu yazıya gelen cevapta tercüman talebinin kabulü ile istenildiğinde dışarı çıkılabileceği bildirilmiş fakat Kuomintang ajanlarının faaliyetleri nedeniyle elçilikte kalınmasının tercih olunacağı da eklenmiştir. Görüşülen subay Türkiye hakkında hakaretamiz kelimeler kullanmış ve Türkiye'nin Amerikan ve İngiliz emperyalistleriyle iş birliği yapan mürteci ve anti-komünist bir memleket olduğunu ileri sürmüştür. 2 Mayıs'ta Türk elçiliğinin kapısında bekleyen nöbetçiler daha uzak bir mevkide konumlanmış, giriş-çıkışlara müdahale etmeyi bırakmışlardır. 3 Mayıs'ta nöbetçiler tamamen bölgeden ayrılırken dört gün süren abluka da sona ermiştir. Mustafa Bey Türkiye hakkında söylenenlerden ötürü hemen protestoda bulunmayı düşünmüşse de elçiliklerin tanınmamasından dolayı protestoların iade edilmesi ve konuşmayı ispat edemeyecek olmasından dolayı bu tutumu sergilemekten vazgeçmiştir¹¹⁰. Türk Büyükelçiliğinin komünist askerler tarafından kuşatılıp içeriye girilmek istenmesine karşı Dışişleri Bakanlığının hiçbir refleks geliştirmemesi ilginçtir. Bakanlık maslahatgüzar Mustafa Bey'i geri çağırmamış, komünist yönetimi protesto mahiyetinde hiçbir adım atmamıştır. Bu tutum elçilerin can ve mal güvenliğinin tehlike altında olduğunu göstermektedir.

Nankin'in ilk işgal gününde uygulanan tedbirler makamdan makama, mahalden mahalle değişiklik göstermiş, subayların inisiyatifine bırakılmıştır. Şehrin beklenenden çabuk düşmesi nedeniyle yönetime gelecek mesuliyet sahibi şahısların işe başlaması gecikmiştir. Bu kişiler işbaşı yapmaya başladıkça şehirdeki durum düzelmeye başlamıştır. Nankin'de bazı elçiliklere karşı gösterilen tutumun komünist liderler tarafından onaylanmadığı, sebep olanların cezalandırıldığı rivayet edilmiştir. Burada yaşananlardan ötürü Şanghay'da yabancılara daha doğru hareket edildiği ileri sürülmüştür. Bazı elçilik işleri için komünist makamlarla kurulan irtibat, elçiliklerin tanınmaması nedeniyle akim kalmış, diplomat kimliği ve diplomat sıfatıyla yazılan yazılar ciddiye alınmamıştır. Komünist yönetim 30 Nisan'da Pekin'de verdiği bir beyanatta ülkeler arasında diplomatik ilişkilerin kurulabilmesi için; karşılıklı menfaat, istiklal ve toprak bütünlüğüne saygı, MÇH'ye yardım etmemek, Çin'deki silahlı kuvvetleri geri çekmek ve MÇH ile ilişkiyi kesmeyi şart koşmuştur. Diğer taraftan merkezi bir hükûmetin kurulması çalışmaları çok yavaş

110 TDA, 515/ 7475-42661-1, 31.05.1949.

ilerlediğinden yakın zamanda bir tanıma gerçekleşmesi için büyük devletlerin bir çare aradığı ifade edilmiştir.¹¹¹ Nitekim Çin’de büyük menfaatleri olan ABD, İngiltere, Fransa ve Belçika MÇH’den ümidini kesmiştir. Bu menfaatlerini korumak ve komünistlerle ticarete devam etmek için Komünist Çin’i tanımaya hazırlanmış ve bu düşünceyi işgal edilen yerlerdeki konsoloslukları kötü bir muameleyle karşılaştıra kadar muhafaza etmişlerdir¹¹². Türkiye’nin ise Çin ile arasında büyük ekonomik menfaatler yoktu. Bölgede konsolosluk hizmeti alan Türk vatandaşı da neredeyse hiç bulunmamaktaydı. Buna rağmen Türkiye Batı Bloğundan ayrı bir tutum sergilemeyi düşünmemiştir.

Haziran sonlarına gelindiğinde Nankin’in durumunda bir değişiklik gözlenmemiştir. Diplomatlar hâlâ tanınmamakta ve kaba bir muameleye maruz kalmaktaydı. Komünistlerin askerî alandaki ilerleyişleri mevsim koşulları nedeniyle duraksamıştı. Nankin Maslahatgüzarı Mustafa Bey şifre yazılarının gönderilmesinin güvenli olmadığını, normal durum oluşana kadar önemli olan birçok yazının gönderilmemesini ve diğer yazışmalarda da dikkat edilmesini rica etmiştir¹¹³. Temmuz ayında ise iletişimde bir kopukluk yaşandığı anlaşılmaktadır. Mustafa Bey iletişimin zorlaşması üzerine Amerika Büyükelçisinin Washington’a gitmesini fırsat bilip Türkiye’nin Washington Büyükelçiliğine bir zarf gönderdiğini yazmıştır¹¹⁴. Kanton’daki Başkatip Ercüment Bey’in Nankin’deki Türk elçiliğine gönderdiği bir rapora göre Hong Kong gazeteleri Nankin’de bulunan diplomatların büyük bir kısmının memleketlerine döneceğini yazmaktaydı. Böylece elçiliklerdeki personel adedi en aza indirilecek ve yalnız elçilik eşyalarının korunması için memur bırakılacaktı. Diplomatlar Şanghay üzerinden “General Gordon” ve “Mareşal Joffre” vapurlarıyla Çin’i terk edecekti¹¹⁵. Nankin Maslahatgüzarı Mustafa Bey’in Dışişleri Bakanlığına ulaştırdığı ayrıntılı bir raporda; teşkilatlanma süreci ve doğal afetler nedeniyle duran askerî hareketin yeniden başladığı, yakında Kanton’un düşmesinin beklendiği, MÇH merkezinin Çunking’e taşınmasından vazgeçildiği ve Tayvan’a nakledileceği bildirilmiştir. Ağustos ayı içerisinde bir koalisyon hükûmetinin kurulabileceği, komünistlerin yabancılara karşı durumunda bir değişiklik olmadığı, alınan vergilerden dolayı halk arasında hoşnutsuzluk olduğu, seller ve

111 TDA, 515/ 7475-42661-1, 31.05.1949.

112 TDA, 515/7510-39295-1, 09.09.1949.

113 TDA, 515/7510-39286-4, 25.06.1949.

114 TDA, 515/7485-38754-1, 29.07.1949.

115 TDA, 515/7510-39295-2, 08.09.1949.

ulaştırma sorunlarının yol açtığı gıda kıtlığının giderilemediği de eklenmiştir¹¹⁶. 23 Eylül'e gelindiğinde Nankin'de yeni bir hükûmet kurulduğu bilgisi Türk Dışişleri Bakanlığına ulaşmış, bu bilgiye istinaden Nankin'deki Türk Elçiliğinin bir müddet daha yerinde kalması istenmiştir¹¹⁷. Mustafa Bey, yeni hükûmetin bütün yabancı devletlerle eşitlik, karşılıklı menfaat, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığa saygı kapsamında ilişkiler kurmak istediğini dile getirmiştir. Diğer yandan aynı hükûmetin daima Rus safında yer alacaklarını ve halkı Amerika aleyhtarı ve Rus taraftarı yapmak için çabalayacaklarını ilan ettiğini, BM'ye girmek için müracaat edeceklerini de belirtmiştir¹¹⁸.

Yaklaşık bir ay sonra Çin'deki durumun, komünistlerin elçiliklerin ve konsoloslukların muafiyetlerini tanımadığı giderek kötüleşen bir hâle evrilmesi üzerine Nankin maslahatgüzarı Mustafa Kenanoğlu ülkeden ayrılma talebinde bulunmuş ve bu isteği bazı konulara dikkat çekildikten sonra Türk Dışişlerince kabul edilmiştir. Mustafa Bey'in uluslararası mülteci örgütüne ait olan ve 1 Kasım'da Şanghay'dan Manila'ya gidecek vapur aracılığıyla ülkeye dönebileceği aktarılmıştır¹¹⁹. Türk Dışişleri Bakanlığında Nankin Elçiliğine yazılan yazıda Mustafa Bey'in dikkat etmesi gereken hususlar maddeler hâlinde belirtilmiştir. Bakanlık konsolosluk işlerinin yürütülmesi için bir müddet daha Nankin'de kalınmasının faydalı görüldüğünü fakat Nankin'deki durumun ciddiyetinin Ankara'dan tam olarak bilinmemesi nedeniyle kararın Mustafa Bey'e bırakıldığını bildirmiştir. Buna göre Mustafa Bey'in şahsı için tehlike yaratacak bir durum olması hâlinde Ankara'daki İngiltere elçiliği vasıtasıyla ayarlanan vapurda yer temin etmek için Şanghay'a hareket edilmesi ve elçiliğin yükte hafif pahada ağır eşyalarının alınarak nakli mümkün olmayan eşyanın dost memleket konsolosluklarına emanet bırakılması talimatı verilmiştir. Bakanlık ayrıca karar verilecek harekât tarzının bildirilmesini istemiştir¹²⁰. Mustafa Bey verdiği cevapta bir yanlış anlaşılma olduğunu belirterek şahsı için tehlike olmadığını, bir müddet daha burada kalabileceğini belirtmiş fakat Nankin'deki hayat şartlarının güçlüğü de ekleyerek kesin bir talimat istemiştir. Bunun üzerine 26 Ekim'de Dışişleri Bakanlığında gelen cevapta Nankin'i terk etmesinin uygun olduğu, Manila'ya giderek buradan telgraf çekip beklemesi

116 TDA, 515/7510-39286-3, 29.07.1949

117 TDA, 515/7475-42666-1, 23.09.1949.

118 TDA, 515/7510-39287-1, 04.10.1949

119 TDA, 515/7485-43093-1, 20.10.1949.

120 TDA, 515/7485-43093-9, 21.10.1949.

gerektiği belirtilmiştir. Masraflar için elçiliğin parasını kullanabileceği söylenirken gizli evrakı talep edilmiştir¹²¹. Komünistlerin Nankin'i ele geçirmesinden aylar sonra Dışişleri Bakanlığı ilk kez Mustafa Bey'in talebiyle elçiliğin kapatılmasına giden bir süreçten söz etmiştir. Bu kararın alınmasında şüphesiz ki Kanton şehrinde bir tane daha Türk temsilciğinin olmasının etkisi vardır.

Mustafa Bey Dışişlerinden gelen talimat sonrasında Manila'ya gitme kararını vermiştir. Fakat nakil ve izin prosedürlerinin uzaması nedeniyle Nankin'den hareket etmek için ancak 10 Kasım'da izin alabildiğini, 12 Kasım'da Nankin'den ayrılarak çıkış vizesi alana ve uygun bir vapur bulana kadar Şanghay'da kalacağını iletmiştir. Buna ek olarak Şanghay'dan şifreli iletişim kuramayacağı için olası yeni talimatların Ankara'daki İngiliz Elçiliği ve Şanghay'daki İngiltere Başkonsolosluğu aracılığı ile bildirilmesini istemiştir¹²². Nankin Maslahatgüzarı Mustafa Bey'in bu telgrafından sonra yaklaşık bir ay kendisinden haber alınamamıştır. Dışişleri Bakanlığında endişeli bir havanın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Bey'in sözünü ettiği Şanghay'daki İngiltere başkonsolosluğuna çekilen telgrafla Türk Maslahatgüzardan haber alınamadığı, bakanlığı bilgilendirmesinin beklendiği belirtildikten sonra Tayvan'a kadar MÇH'yi takip etmesi ve ilk ulaşım aracıyla Tayvan'a gitmesi istenmiştir¹²³. Bu noktada Dışişleri Bakanlığının politika değişikliğine giderek elçiliği Tayvan'a taşımaya karar verdiği anlaşılmaktadır. 18 Mart'ta yazışmalar yeniden başladığında Mustafa Bey'e Japonya ve Hong Kong üzerinden Tayvan'a gitmesi, Tayvan'daki vazifesinin o zamana kadar olduğu gibi maslahatgüzarlık olduğu fakat aynı zamanda konsolosluk işlerini de yürüteceği, Hong Kong'da gerekli devir teslim muamelesini yapması gerektiği bildirilmiştir¹²⁴. Buna göre Mustafa Bey'den haber alındığı anlaşılmaktadır fakat bu belgenin arşivde bulunamaması muhtemelen yazışmanın İngiltere'nin Şanghay'daki başkonsolosluğu ve Ankara'daki İngiliz Elçiliği üzerinden yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bunun kanıtı da Dışişlerinden yine adı geçen İngiltere temsilciliği aracılığıyla gelen 24 Mart tarihli yazıda bulunmaktadır. Söz konusu yazıda Mustafa Bey'in daha önce göndermiş olduğu fakat arşivde bulunamayan Şanghay'daki yabancıların tahliyesi için gelecek vapura binebileceğinden bahseden

121 TDA, 515/7485-43093-6, 25.10.1949; TDA, 515/7485-43093-5, 26.10.1949.

122 TDA, 515/7485-43093-2, 14.11.1949.

123 TDA, 515/7485-38761-1, 10.12.1949.

124 TDA, 515/7475-42421-3, 18.03.1950.

4 numaralı bir telgrafının olduğu bilgisinden anlaşılmaktadır¹²⁵. Mustafa Bey'in Nankin'den ayrıldıktan sonra bu sürece ilişkin bilgi veren telgrafi ise 26 Nisan 1950 tarihli'dir. Yine İngiltere aracılığı ile gelen telgrafa göre Mustafa Bey 5 Kasım 1949'dan beri dönüş için her yola başvurmuş ancak çabaları akim kalmıştır. Bu problemin nedeni olarak İngiliz ve Amerikalıların işleri beklenen şekilde tanzim edememeleri ve Çan Kay Şek'in yarattığı insanlık dışı zorluklar görülmüştür. Mustafa Bey bir sürpriz olmazsa 22 Nisan 1950'de Şanghay'dan, 29 Nisan'da da Tiensin'den hareket ederek Hong Kong'a gideceğini, her türlü resmi evrakın polis tarafından kontrol edilmesi nedeniyle şifre miftahlarını ve parolaları yakarak imha etmek zorunda kalacağını bildirmiştir. 5 Mayıs'taki telgrafıyla da nihayet 3 Mayıs'ta Hong Kong'a vardığını ifade etmiştir¹²⁶. Türkiye'nin tüm olumsuz şartlara rağmen Çin'deki temsilciliğini korumadaki ısrarlı tavrının Batı ile paralel hareket etmek dışında ekonomik, ticari ya da konsolosluk hizmetleri açısından mantıklı bir izahı yoktur. Nitekim Mustafa Bey'de Tayvan'a gitmek istemediğini Dışişlerine yazdığı sonraki yazılarda ima etmiştir.

Alternatif Elçilik: Kanton Temsilciliği

Nankin'in komünist işgaline girmesinden sonra MÇH merkezinin bir kez daha taşınması zorunlu hâle gelmişti. İlk etapta Kanton'a taşınan devlet kurumları, burada savaş hâlinin ilan edilmesi üzerine yeni bir arayışa girmiştir. Bu arayışlarda eski başkent Çunking ile Tayvan Adası isimleri öne çıkmıştır¹²⁷. Dışişleri Bakanlığı tarafından Kanton'daki Arcüment Bey'e gönderilen yazıda şehrin tehlikeye düşmesi hâlinde büyük devletlerin politikasının takip edilmesi, zorunlu kalınması hâlinde inisiyatif alınabileceği bildirilmiştir¹²⁸. Kanton'daki Amerikan orta elçisi yeni hükümet merkezinin Çunking olmasını daha kuvvetli bir ihtimal olarak görüyordu. İngilizlerin ise MÇH'yi takip etmeyerek, Kanton'daki temsilciliklerini Hong Kong'a taşıyacağı ve Nankin'deki elçiliklerinden emir almaya devam edeceği ifade edilmiştir. Öte yandan komünistlerin haziran sonuna doğru Kanton'a varacağı beklenmekte olup, MÇH'nin Çunking'de de uzun süre dayanamayacağı düşünülmekteydi¹²⁹. Haziran ayında MÇH'den gelen Protokol Müdürü hükümet merkezinin Çunking'e muhtemel nakli durumunda bir hazırlık olmak üzere adı geçen

¹²⁵ TDA, 515/7475-42421-4, 24.03.1950.

¹²⁶ TDA, 515/7475-42421-5, 26.04.1950.

¹²⁷ TDA, 515/7510-39285-2, 18.05.1949.

¹²⁸ TDA, 515/7485-38769-3, 25.05.1949.

¹²⁹ TDA, 515/7475-42661-1, 31.05.1949.

şehirde büroların hazırlandığını, hükûmetin nakli konusunda verilecek kararın elçiliklere vaktinde bildirileceğini ifade etmiştir. Taşınma kararı verilmesi hâlinde nakil araçları hükûmet tarafından temin edilecekti¹³⁰. 14 Haziran 1949'da Çin'deki NATO üyesi devletlerin temsilcileri kendi hükûmetlerine Milliyetçi Çin'deki diplomat sayısının en aza indirilmesini, MÇH merkezinin Kanton'dan Çunking'e taşınması hâlinde yeni merkeze ufak dereceli bir memur gönderilmesini teklif etmiştir. Amerikalılar bu taşınma gerçekleşirse Kanton'daki konsoloslarına kâtip ünvanı verip burada bırakacaktı. Fransızlar kâtip sınıfından bir memuru yeni başkente gönderecekti. Portekiz'den bir kâtip Çunking'e gitmek üzere yola çıkarken; İngilizler ise karar vermemiştir. MÇH'yi takip etmeyen diplomatlar Hong Kong'a gidecekti¹³¹. Ercüment Bey de nakil durumunda Çunking'e mi Hong Kong'a mı gidileceğini Dışişlerine sormuştur¹³².

Komünistlerin ağustos ayındaki ilerleyişiyle birlikte Kanton'un boşaltılması faaliyetleri hızlanmıştır. Kanton'dan her gün kalkan uçaklarla devlet memurları ve aileleri Çunking ve Tayvan'a taşınıyordu. Çunking'de devlet dairelerinde çalışacak personel sayısının azaltıldığı duyulmuştur. Diğer yandan memurlara istediklerinde işten ayrılma hakkı verilmişti. Bu izinden sonra MÇH'nin Dışişleri Bakanlığı personelinin üçte ikisi görevinden ayrılmıştır. Dışişleri Bakanı Vekili George Yeh (Yè Gōngchāo), Çunking'den başka acele işleri yürütmesi için Tayvan'da da bakanlığın bir şubesinin kurulacağını, Çin hava kuvvetleri komutanlığının Taipei (Táiběi shì) kentine nakledileceğini, İngiliz Ataşemiliterliğinin bu şehirde bir büro açtığını ve diğer devletlerin elçiliklerinin de buraya naklinin muhtemel bulunduğunu söylemiştir. Çin diplomatik kaynaklarından edinilen intibaa göre komünist saldırıları nedeniyle Çunking de birkaç ay içinde terk edilip Tayvan'a gidilecekti¹³³. Komünist yönetimi tanımayan ülkelerin diplomatik faaliyet yürütmesine izin verilmeyeceği düşünülüyordu. Nitekim komünistler de Çin'den ayrılmak isteyen 1500 kadar yabancıyı götürmek üzere "President Gordon" adlı Amerikan vapurunun Şanghay'a girmesine izin vermiştir¹³⁴.

ÇKHO tarafından Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu 1 Ekim 1949'da Tiananmen Meydanı'nda resmen ilan edilse de henüz Çin'in tamamı komünistlerin eline

¹³⁰ TDA, 515/7485-38733-2, 11.06.1949.

¹³¹ TDA, 515/7485-38733-1, 17.06.1949.

¹³² TDA, 515/7485-38769-2, 06.07.1949.

¹³³ TDA, 515/7510-39295-1, 09.09.1949.

¹³⁴ TDA, 515/7498-39483-3, 18.08.1949.

geçmemiştir. Ercüment Bey, Çin Komünist Cumhuriyeti'nin 10 Ekim'de ilan edileceğini, yeni devletin başkentinin Pekin olacağını fakat bundan önce komünistlerin Kanton'u almak istediğini yazmıştır¹³⁵. MÇH'nin Çunking'de 21 Ekim'de çalışmaya başlayacağı ve diplomatların buraya nakledilmesinde kolaylık sağlanacağı Kanton'daki Türk temsilciliğine bildirilmiştir. İlgili notta nakil işlemlerinin 15 Ekim'de biteceği belirtilirken Ercüment Bey de Dışişlerinden aldığı talimat gereği Çunking'e gitmek üzere Çin hükûmetinin uçağı ile Hong Kong'a hareket etmiş ve 13 Ekim'de bu kente varmıştır¹³⁶. Ercüment Bey'in ilk izlenimleri Hong Kong'un Çin'in her tarafından gelen mültecilerle dolu olduğuydu. Otellerde yer bulmak çok zordu ve sınırlı süre kalılabiliyordu. Bu nedenle sık sık otel değiştirmek zorunda kalmıştır¹³⁷. Çunking'in riskli bölge hâline gelmesiyle buraya gidildiği takdirde ani bir tahliye zorunluluğu sırasında mahsur kalma tehlikesi bulunduğu için Çin'deki olayların gelişiminin diğer elçilikler gibi belli bir vakte kadar Hong Kong'dan takip edilmesi gerekmektedir. Ercüment Bey Dışişlerinden bu konuda talimat istemiştir¹³⁸.

Ercüment Bey 1949 yılının sonlarında Çin'deki durumu açıkça ortaya koyan bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre; MÇH'nin merkezi Tayvan Adası'ndaki Taipei'ye nakledilmiş, hükûmet geride komünistlerle savaşmak üzere iki gerilla kuvveti bırakmış fakat bu kuvvetlerin uzun süre dayanması beklenmediği için aslında bütün Çin arazisi komünistlere terk edilmiştir. Komünistlerden kaçanlar Çan Kay Şek'in bir üs hâline getirdiği Tayvan Adası'na sığınmıştır. Fakat Tayvan'ın yerli halkı yeni idareden memnun değildi ve adada ciddi sayıda komünist olduğundan şüphelenilmiştir. Ercüment Bey, Amerika'nın Pasifik Okyanusu'ndaki Amerikan-İngiliz müdafaa hattında gedik açmak istemediği için Tayvan'ın kaybına sıcak bakmadığını söylemiştir¹³⁹. Çin Dışişleri Bakanlığına bağlı bir komiserlikten Tayvan Adası'nda Türkiye Büyükelçiliği için yer ayrılacağı, talep olunursa nakliyat işlerinde de kolaylık göstereceği bildirilmiş, Ercüment Bey cevap beklediği için Türk Dışişleri Bakanlığına görüş sormuştur¹⁴⁰.

135 TDA, 515/7510-39293-1, 12.09.1949

136 TDA, 515/7485-38737-1, 11.10.1949; TDA, 515/7485-38763-6, 13.10.1949.

137 TDA, 515/7485-38763-1, 27.10.1949.

138 TDA, 515/7485-38730-1, 22.10.1949

139 TDA, 515/7510-39281-1, 14.12.1949.

140 TDA, 515/7485-38773-1, 21.12.1949.

Kriz Dönemi Diplomasisi: Temsilciliklerin Hong Kong'daki Durumu

Ercüment Bey'den sonra 3 Mayıs 1950'de Nankin Maslahatgüzarı Mustafa Kenanoğlu'nun da Hong Kong'a gelmesiyle Çin'deki Türk diplomatik temsilcilikleri Hong Kong'da buluşmuştur. Fakat bu birliktelik uzun sürmemiştir. 6 Mayıs'ta gelen telgrafla Ercüment Bey'in geçici vazife ile merkeze alındığı ve harcırahının gönderildiği aktarılmış, dönüş tarihinin bildirilmesi istenmiştir. Ercüment Bey'deki bütün evrakların¹⁴¹ Mustafa Bey'e devredilmesi ve ikinci bir talimata kadar Mustafa Bey'in Hong Kong'da kalarak Tayvan'da kaç elçilik bulunduğunu tahkik etmesi de talep edilmiştir. Buna paralel olarak da nakil konusundaki fiilî imkânlar hakkındaki bilgilendirmenin bir an evvel uçakla bildirilmesi talimatı verilmiştir¹⁴². Mustafa Bey bu suale ertesi gün verdiği cevapta Tayvan'a çekilen MÇH'yi hiçbir ülkenin temsilcisinin takip etmediğini, bir süre geçtikten sonra ilk olarak Amerikalıların ve onu takip eden birkaç devletin (Kore, Filipin, İngiltere, Fransa, Belçika) Taipei'ye temsilci gönderdiğini söylemiştir. Hong Kong'da ise Türkiye'den başka Avusturalya, İtalya, Papalık ve Siyam temsilcileri bulunmaktaydı. Mustafa Bey Dışişlerine Tayvan'a gitmek istemediğini ima ederek, Tayvan'ın pis, kalabalık, asayişsiz, pahalı, sıkı sansür uygulanan, olayların tarafsız değerlendirilemeyeceği bir yer olduğunu ifade etmiştir¹⁴³.

1950 yılının Kasım ayına gelindiğinde Mustafa Kenanoğlu'nun hâlâ Hong Kong'da elçilik ve konsolosluk işlerini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Fakat yedi aydır bölgede çalışan Mustafa Bey Hong Kong sömürge hükûmeti tarafından akredite olmadığı ve diğer elçiliklerinde zamanla tasfiye olmaya başlaması nedeniyle Dışişleri Bakanlığına artık bir karar alınması gerektiğini bildirmiştir. Bununla da yetinmeyerek Nankin Büyükelçiliğinin tamamen ilgasına karar verilmesi durumunda yeni elçilik açılacak yerler hakkında Dışişlerini bilgilendirmiştir. Mustafa Bey'e göre elçilik kurulması için uygun olan dört yer vardı: Tayvan Adası'ndaki Taipei, Hong Kong, Tokyo ve Filipinler'deki Manila. Taipei, MÇH'nin taşındığı en son merkezdi fakat Uzakdoğu'nun sık sık değişen siyasi şartları gereğince daima güvenilir bir merkez değildi. Diğer taraftan adada diğer ülkelere ait elçilik ve konsolosluk sayısı asgari düzeydeydi ve bu ülkelerin Çin ile olan bağı Türkiye'den farklıydı.

141 Ercüment Bey daha önceki bir yazısında kendisinde miftahlar, siyasi ve konsolosluk işleri hakkında yapılan yazışmalar, harç pulları ve hesaplara ait dokümanlar, pasaportlar, vize tamimleri, avans bakiyeleri ve yazı makinası olduğunu belirtmiştir. Bk. TDA, 515/7477-42055-3, 26.01.1950.

142 TDA, 515/7475-42421-7, 06.05.1950; TDA, 515/7475-42424-2, 28.09.1950.

143 TDA, 515/7475-42424-1, 29.09.1950.

Söz konusu ülkelerin aksine Çin’de Türk vatandaşlarının ve ticari ilişkilerin varlığı son derece azdı. Mustafa Bey bu çıkarımına dayanarak emniyetli bir ortamın olmadığı, hayat pahalılığının bulunduğu, dünyada prestijini kaybetmiş Milliyetçi Çin rejiminin kontrolündeki Tayvan’da elçilik kurulmasında fayda ve lüzum görmediğini söylemiştir. Hong Kong ise Çin’den istihbarat alma konusunda müsait bir konumda olmasına rağmen olası bir dünya savaşının başlaması hâlinde savunulabilecek bir yer değildi. O nedenle burada kurulacak elçilik de uzun ömürlü olmayacaktı. Filipinler’in Manila kenti de Uzakdoğu’daki olayların takibi için uygun bir yer olarak anılmakla birlikte hayat pahalılığı yüzünden elçiliğin büyük bir masrafa neden olacağı düşünülmüştür. Son olarak ABD’li General MacArthur’un karargâhının bulunduğu Japonya ise Mustafa Bey için en uygun yerdi. Mustafa Bey bunu birkaç nedene dayandırmıştır: Uzakdoğu’daki olaylardan haberdar olabilme, Japonya-Türkiye arasındaki ticari ilişkiler açısından görülecek fayda ve Kore’de savaşan Türk kuvvetleri açısından oluşacak katkı¹⁴⁴. Arşiv kayıtlarında Mustafa Bey’e bir cevap verildiği tespit edilememiştir fakat yaklaşık bir ay sonra Mustafa Bey’in geçici görevle merkeze alındığı ve ocak ayında durumun kendisine de tebliğ edileceği bildirilmiştir. Bu bildirimin yapılmasından bir sonraki gün Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın Dışişlerine bir yazı yazarak Mustafa Kenanoğlu’nun Hong Kong’daki konsolosluk işlerini yürütmesinin mümkün olup olmadığını sormuştur. Dışişleri Bakanlığı Cevat Bey’e Nankin Maslahatgüzarı Mustafa Bey’in merkeze alındığını bildirmişse de bu yazıyı esas ilginç kılan Mustafa Kenanoğlu’nun Nankin Büyükelçiliği Maslahatgüzarı olarak değil Başkâtibi olarak nitelenmesidir. Bunun nedeni muhtemelen BaşkâtipERCÜMENT TATARAGAŞI’nın daha önce bahsedildiği üzere merkeze alınmasıyla boşta kalan başkâtiplik görevinin de Nankin Maslahatgüzarı Mustafa Kenanoğlu tarafından üstlenilmesinden kaynaklanmaktadır. Zira Mustafa Bey 27 Kasım 1950’de Dışişlerine gönderdiği bir yazısını “Maslahatgüzar-Başkâtip” olarak imzalamıştır¹⁴⁵.

Nankin Maslahatgüzarı Mustafa Bey’in merkeze nakli Ocak 1951’de resmî hâle gelmiştir. Bu kapsamda Mustafa Bey’e elindeki şifre miftahlarını, siyasi raporları, şifre belgelerini ve gizli evrakı bir mazbata tutarak imha etmesi, kalan evrakı sandıklayarak vapurla bakanlığa göndermesi, mevcut paraların dolar ve sterlin olarak ayrıntılı bir biçimde banka vasıtasıyla bakanlığa iade etmesi, pul ve adi

144 TDA, 515/7475-42422-1, 29.11.1950.

145 TDA, 515/7475-42421-9, 27.12.1950; TDA, 515/7483-42987-12, 27.11.1950; TDA, 515/7475-42421-10, 29.12.1950.

pasaportların mazbatayla Bombay başkonsolosluğuna teslim etmesi, diğer pasaportları, kıymetli evrakı ve mühürleri beraberinde ülkeye getirmesi talimatları verilmiştir¹⁴⁶. Bu talimatlar üzerine Mustafa Bey mevcut avanslar kullanılarak otel kirası ve yol masrafları karşılandığı için mühim bir bakiye kalmadığını, hareket zamanına kadar da masraf olacağını bildirmiştir. Diğer yandan Çin'den gelen göçmen akını nedeniyle vapur ve uçaklarda yer bulmanın zor olduğunu, yoğun çabalarla ancak bir Fransız vapurunda 15 Ocak için yer bulunabildiğini, bu vapurun da Bombay'a uğramadığını, Bombay'a gitme imkânları araştırılmışsa da bunun daha fazla Hong Kong'da kalınmasına yol açacağını ifade etmiştir. Mustafa Bey son olarak Uzakdoğu'daki Türk vatandaşlarının ve göçmenlerin konsolosluk işleri için nereye müracaat etmesi gerektiğini sormuştur¹⁴⁷. Nankin Büyükelçiliğini kapatarak merkeze dönen Mustafa Bey Çin hakkında genel bir rapor hazırlayarak Dışişlerine sunmuştur¹⁴⁸.

Türkiye Mustafa Bey'in merkeze alınmasından sonra bir süre Çin'e diplomat ataması yapmamıştır. Çin'in Kore Savaşı'na katılması nedeniyle ABD başta olmak üzere birçok ülkenin ÇHC'yi tanınması güçleşmişti. Kore'deki Türk birliklerinin komünist taraftan gelen gönüllü Çin birlikleriyle savaşması da Türkiye'nin ÇHC karşısındaki blokta yer almasını sağlamıştı¹⁴⁹. Bu nedenle MÇH ile ilişkilere devam edildi. 6 Kasım 1952'de Japonya'da bulunan Tokyo Büyükelçisi İzzet Aksalur Tayvan'daki MÇH nezdinde akredite edilmiştir. Fakat büyükelçi göreve başlayana kadar işleri yürütmek üzere Tokyo'da maslahatgüzar olarak bulunan ve daha önce de Çin'de görev yapan Abdülmennan Tebelen'in Tayvan Büyükelçiliği Müsteşarlığını yürütmesine karar verilmiştir. Mayıs 1953'de İzzet Bey'in itimatnamesini sunmak üzere Tayvan'a gitmesine izin verilmiştir¹⁵⁰. Öte yandan Tayvan'a müstakil bir maslahatgüzar tayin edilmesi MÇH ile kurulan diplomatik temaslar neticesinde gündeme gelmiş¹⁵¹, 30 Mart 1954'te Hikmet Hayrı Anlı Daimî Maslahatgüzar olarak atanmıştır¹⁵². Böylece

¹⁴⁶ TDA, 515/7475-42421-2, 06.01.1951.

¹⁴⁷ TDA, 515/7475-42421-1, 09.01.1951.

¹⁴⁸ TDA, 515/7475-42424-1, 29.09.1950.

¹⁴⁹ Barış Adıbelli, *Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 182-183.

¹⁵⁰ Serdar Sarısır ve Neşe Özden, "Milliyetçi Çin Hükümeti'nin Formoza Adası'na Çekilmesi ve İlk On Yılı (Türk Kaynaklarına Göre, 1950-1960)", *History Studies*, C 10/S. 9, Aralık 2018, s. 293; BCA, 30.18.1.2/130-81-20, 06.11.1952; BCA, 30.18.1.2/132-43-3, 25.05.1953.

¹⁵¹ TDA, 515/7475-42412-2, 12.11.1953;

¹⁵² *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı*, s. 927.

Türkiye, komünistlerin yönetimindeki Çin’de herhangi bir diplomatik temsilcilik bulundurmazken Tayvan Adası’nda elçilik açarak MÇH’yi tanımaya devam etmiştir. Bu elçiliğin ismi 24 Mayıs 1954’te Taipei Büyükelçiliği olarak değiştirilmiştir¹⁵³. Türkiye Çin Halk Cumhuriyeti’ni 4 Ağustos 1971’de yani BM’den iki buçuk ay önce resmen tanımıştır. Böylece büyükelçilik Taipei’den Pekin’e taşınmıştır. Günümüzde MÇH’nin sığındığı son merkez olan Tayvan’da Türk elçiliği bulunmamakta, sadece bir Ticaret Ofisi faaliyet göstermektedir.

Çin’deki Türk Temsilciliklerinin Tarihi Gelişimi (1929-1951)

Türkiye’nin Çin’deki Temsilcilikleri ve Türk Diplomatları				
Görev Yılları	Temsilciliğin Düzeyi	Temsilciliğin Yeri	En Üst Düzey Temsilcinin Ünvanı	Temsilcinin Adı
1929-1931	Orta Elçilik	Nankin	Maslahatgüzar	Hulusi Fuad Tugay
1939-1942	Orta Elçilik	Çunking/Şanghai	Orta Elçi	Emin Ali Sipahi
1942-1943	Orta Elçilik	Çunking	Başkatip	Abdülmenan Tebelen
1943-1946	Büyükelçilik	Çunking	Büyükelçi	Hulusi Fuad Tugay
1946-1947	Büyükelçilik	Nankin	Büyükelçi	Hulusi Fuad Tugay
1947-1948	Büyükelçilik	Nankin	Maslahatgüzar	Muammer Hamdi Dambel
1948	Büyükelçilik	Nankin	İkinci Katip	Necdet Özmen
1948-1951	Büyükelçilik	Nankin/Hong Kong	Maslahatgüzar	Mustafa Kenanoğlu
Diğer Diplomatik Temsilcilikler				
1949-1950	Temsilcilik	Kanton/Hong Kong	Başkatip	Ercüment Tataragası

(**Kaynak:** Metinde kullanılan TDA belgelerine dayanılarak hazırlanmıştır.)

153 TDA, 515/7475-42409-1, 24.05.1954.

Sonuç

Türk Diplomatik Arşivi'ne dayanan bu çalışma, Türkiye'nin Çin'deki diplomatik faaliyetlerini iç savaşı merkeze alarak ele almıştır. Savaşın kaotik ortamında tarafsızlığını koruma ve Soğuk Savaş'ın erken döneminde Batı Bloğu'yla birlikte hareket etme politikasını yansıtan ilişkilerin ilk adımını 1929'da Nankin'de kurulan orta elçilik teşkil etmiştir. İki senelik bu kısa deneyimden sonra Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na rağmen, 1939'da Çunking'de yeniden orta elçilik açarak bölgedeki varlığını korumuştur. İlk etapta büyük savaşta tarafsız kalmayı başaran Türkiye ile Japon işgaliyle yüzleşen Çin arasındaki antlaşmayla 1943'te büyükelçiliğe yükselen temsilcilik sıcak çatışma esnasında çalışmaya devam etmiştir. Başta tarafsız konumuna güvenerek hareket eden Büyükelçi Hulusi Fuad Bey yönetimindeki Türk Büyükelçiliği, Türkiye'nin sonlara doğru savaşa dahil olmasıyla bu statüsünü kaybetmiştir.

Çin İç Savaşı öncesinde ve sonrasında MÇH'yi takip eden Türk diplomasisi Batılı devletlerle paralel hareket etmiştir. Milliyetçilerin gerileyişine kadar Türk Büyükelçiliği normal faaliyetlerini sürdürmüş, olağanüstü tedbirler almamıştır. Bu kapsamda MÇH lideri Çan Kay Şek ile görüşmeler yapılmış, o dönemde Çin'de dahi kamuoyunu meşgul eden Boğazlar meselesinde Türk tezinin savunulması ve Sincan'daki Türk topluluklarının izlenmesi gibi faaliyetler dikkat çekmiştir. Bütün haberleşme ve lojistik zorluklarına rağmen diplomatik raporlarla Türkiye'nin Çin'deki gelişmelerden haberdar olması sağlanmıştır. Türk diplomatlarının Sincan'a ilgisi, etnik bağları güçlendirme ve Uzakdoğu'da diğer büyük devletlerin kurduğu ekonomik menfaatlerin eksikliğinden kaynaklanan boşluğu doldurmakta etkili olmuştur. Başta İngiltere olmak üzere bölgede ekonomik çıkarlarına göre hareket eden ülkelerin gerisinden gelen Türkiye yine de bazı ticari girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'den Çin'e tütün ihracı gibi girişimler Türkiye'nin tarafsızlığını korurken ticari ve diplomatik fırsatlar aradığını göstermektedir. Türk diplomatları komünistlerin 1949'da Nankin'i ele geçirmesine rağmen şehri terk etmemiştir. Burada Kore Savaşı'ndan önce ilk kez komünistlerle fiili temas gerçekleşmiştir. Bu temasla Çinli komünistlerin Türkiye hakkında olumsuz düşüncelere sahip oldukları ve Türkiye'yi emperyalist devletlerle birlikte hareket etmekle suçladıkları tespit edilmiştir. Türk Büyükelçiliğine Amerika ve Fransa gibi Batı Bloğunun önemli devletlerinin elçilikleriyle aynı muamele yapılmıştır. Bir süre kuşatma altında kalan Türk Büyükelçiliğinden haber alınamamış, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu, MÇH'yi tanımaya devam eden Türkiye'nin Çin ana karasında elçilik

bulundurmasını imkânsız hâle getirmiş ve ekonomik çabaları da sekteye uğratmıştır. Sonraki günlerde giderek kötüleşen durum nedeniyle elçilik Hong Kong'a taşınmak zorunda kalmıştır.

Türkiye; Çin'deki elçiliğini koruma çabasını, Batı Bloğuna sadakatini ve ÇHC'yi tanımama politikasını belli bir süre pekiştirmiş ve Tayvan'da faaliyetlerini sürdürmüştür. 1971'de ÇHC'nin tanınmasıyla Taipei'den Pekin'e taşınan elçilik, bu dönüşümü Batı'nın izlediği yolu takip ederek tamamlamıştır. Literatürde daha önce sınırlı derecede yer bulmuş TDA belgelerine dayanılarak bakıldığında, Türkiye'nin Çin İç Savaşı'ndaki diplomasisinin ideolojik zorluklara rağmen çoğunlukla siyasi, biraz da ekonomik amaçlarla şekillendiği, kültürel ve etnik bağların da bu siyasi stratejinin bir aracı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Sincan'daki Türk topluluklarına ilgi, etnik ve kültürel bağlar stratejik bir yönelimi gösterirken, Boğazlar meselesi ve ekonomik girişimler, Türkiye'nin küresel güçler arasında konumunu güçlendirme arayışını yansıtmıştır.

Değerlendirme

Bu makale en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim

belleten@ttk.gov.tr

Yapay Zeka Kullanımı

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazarlar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Lisans

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Review

This article has been reviewed by at least two reviewers using a double blind peer review model. A similarity check was performed to confirm that it was free of plagiarism.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

Complaints

belleten@ttk.gov.tr

Use of Artificial Intelligence

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the manuscript was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.11.1.0/151-5-4, 10.02.1942.

BCA, 30.11.1.0/154-19-18, 23.06.1942.

BCA, 30.11.1.0/165.5.7, 17.02.1944.

BCA, 30.11.1.0/166-8-11, 27.03.1944.

BCA, 30.11.1.0/177-25-12, 13.09.1945.

BCA, 30.11.1.0/178-30-21, 07.11.1945.

BCA, 30.18.1.2/115-85-6, 03.01.1947.

BCA, 30.11.1.0/198-1-6, 15.04.1948.

BCA, 30.18.1.2/130-81-20, 06.11.1952.

BCA, 30.18.1.2/132-43-3, 25.05.1953.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

TDA, 515/7414-38706-5, 06.01.1927. TDA, 515/7528-39549-34, 01.10.1931.

TDA, 543/44759-215697-26, 16.06.1928. TDA, 515/7485-38770-1, 21.12.1939.

TDA, 515/7414-38425-2, 29.12.1928. TDA, 515/ 7484-43162-2, 30.12.1939.

TDA, 515/7508-38886-3, 15.04.1929. TDA, 515/7484-43162-1, 13.01.1940.

TDA, 515/7414-38702-1, 15.04.1929. TDA, 515/7512-39378-1, 06.04.1940.

TDA, 515/7508-38886-3, 15.04.1929. TDA, 515/7475-41442-1, 21.01.1942.

TDA, 515/7508-38886-2, 11.05.1929. TDA, 515/7475-41436-1, 27.03.1942.

TDA, 515/7341-43059-1, 21.05.1929. TDA, 515/7499-39893-1, 28.03.1942.

TDA, 515/7414-38424-1, 25.12.1929. TDA, 515/7487-38943-1, 18.04.1942.

TDA, 515/7414-38423-27, 13.03.1930. TDA, 515/7412-38643-1, 02.05.1942.

TDA, 515/7508-38882-6, 09.04.1930. TDA, 515/7475-41430-1, 11.06.1942.

TDA, 515/7508-38882-5, 11.06.1930. TDA, 515/7499-39891-1, 10.08.1942.

TDA, 515/7508-38882-3, 21.07.1930. TDA, 515/7500-39969-6, 01.01.1943.

TDA, 515/7508-38883-1, 13.10.1930. TDA, 515/7475-41424-1, 10.02.1943.

TDA, 515/7485-38785-1, 05.01.1931. TDA, 515/7525-39438-1, 25.02.1943.

TDA, 515/7508-38882-1, 14.02.1931. TDA, 515/7341-43411-1, 26.02.1943.

- TDA, 515/7341-43383-1, 11.05.1943. TDA, 515/7477-43287-1, 09.11.1945.
 TDA, 515/7341-43382-1, 05.08.1943. TDA, 515/7498-39797-2, 08.01.1946.
 TDA, 515/7475-41421-2, 15.09.1943. TDA, 515/7475-41418-1, 09.01.1946.
 TDA, 515/7475-41421-1, 20.09.1943. TDA, 515/7498-39797-1, 31.01.1946.
 TDA, 515/7339-38682-1, 15.10.1943. TDA, 515/7477-43284-4, 11.02.1946.
 TDA, 515/7487-38927-1, 23.10.1943. TDA, 515/7477-43284-3, 18.02.1946.
 TDA, 515/7500-39969-5, 12.11.1943. TDA, 515/7477-43293-1, 26.04.1946.
 TDA, 515/7500-39969-7, 27.11.1943. TDA, 523/44415-212069-5, 19.06.1946.
 TDA, 515/7341-43435-2, 13.12.1943. TDA, 515/7475-41824-3, 05.10.1946.
 TDA, 515/7341-43435-1, 27.12.1943. TDA, 568/39272-158687-35, 13.12.1946.
 TDA, 515/7500-39974-1, 29.02.1944. TDA, 515/7500-39945-9, 21.04.1947.
 TDA, 515/7499-39886-1, 02.04.1944. TDA, 515/7341-43419-3, 16.07.1947.
 TDA, 515/7500-39971-1, 24.05.1944. TDA, 515/ 7500-39944-4, 12.11.1947.
 TDA, 515/7500-39968-2, 13.06.1944. TDA, 515/7527-39613-1, 24.11.1947.
 TDA, 515/7499-39885-1, 18.07.1944. TDA, 515/ 7475-41823-1, 19.01.1948.
 TDA, 515/7500-39966-2, 23.07.1944. TDA, 515/7508-38873-14, 28.05.1948.
 TDA, 515/7525-39430-1, 25.07.1944. TDA, 515/7508-38873-12, 12.06.1948.
 TDA, 515/7500-39966-1, 29.07.1944. TDA, 515/7510-39328-1, 21.06.1948.
 TDA, 515/7500-39956-13, 28.09.1944. TDA, 515/7510-39327-1, 08.07.1948.
 TDA, 515/7500-39956-13, 28.09.1944. TDA, 515/7508-38873-1, 09.10.1948.
 TDA, 515/7525-39427-1, 07.12.1944. TDA, 515/7508-38873-2, 23.09.1948.
 TDA, 515/7500-39959-2, 13.01.1945. TDA, 515/7510-39323-3, 03.11.1948.
 TDA, 515/7500-39959-1, 18.01.1945. TDA, 515/7510-39323-2, 05.11.1948.
 TDA, 515/7500-39625-2, 03.02.1945. TDA, 515/7510-39317-2, 13.11.1948.
 TDA, 515/7500-39625-1, 19.04.1945. TDA, 515/7510-39319 -1, 17.11.1948.
 TDA, 515/7487-38913-4, 17.08.1945. TDA, 515/7475-42669-2, 01.12.1948.
 TDA, 515/7487-38913-3, 21.08.1945. TDA, 515/7475-42669-1, 02.12.1948.
 TDA, 515/7412-38617-1, 09.09.1945. TDA, 515/7510-39317-1, 17.12.1948.
 TDA, 515/7500-39950-1, 20.10.1945. TDA, 515/7510-39316-1, 18.12.1948.
 TDA, 515/7500-39948-2, 07.11.1945. TDA, 515/7510-39302-13, 21.01.1949.

- TDA, 515/7475-41026-1, 22.01.1949. TDA, 515/7510-39293-1, 12.09.1949.
 TDA, 515/7475-42658-3, 28.01.1949. TDA, 515/7475-42666-1, 23.09.1949.
 TDA, 515/7510-39311-3, 28.01.1949. TDA, 515/7510-39287-1, 04.10.1949.
 TDA, 515/7485-38767-2, 31.01.1949. TDA, 515/7485-38737-1, 11.10.1949.
 TDA, 515/7485-38767-1, 01.02.1949. TDA, 515/7485-38763-6, 13.10.1949.
 TDA, 515/7510-39302-11, 03.02.1949. TDA, 515/7485-43093-1, 20.10.1949.
 TDA, 515/7475-42658-2, 04.02.1949. TDA, 515/7485-43093-9, 21.10.1949.
 TDA, 515/7475-42658-1, 05.02.1949. TDA, 515/7485-38730-1, 22.10.1949.
 TDA, 515/7510-39285-6, 15.02.1949. TDA, 515/7485-43093-6, 25.10.1949.
 TDA, 515/7510-39285-7, 10.03.1949. TDA, 515/7485-43093-5, 26.10.1949.
 TDA, 515/7510-39285-5, 10.03.1949. TDA, 515/7485-38763-1, 27.10.1949.
 TDA, 515/7475-42657-1, 18.04.1949. TDA, 515/7485-43093-2, 14.11.1949.
 TDA, 515/7475-42661-3, 24.04.1949. TDA, 515/7485-38761-1, 10.12.1949.
 TDA, 515/7485-38764-2, 25.04.1949. TDA, 515/7510-39281-1, 14.12.1949.
 TDA, 515/7510-39307-1, 26.04.1949. TDA, 515/7485-38773-1, 21.12.1949.
 TDA, 515/7485-38764-1, 28.04.1949. TDA, 515/7477-42055-3, 26.01.1950.
 TDA, 515/7510-39304-1, 05.05.1949. TDA, 515/7475-42421-3, 18.03.1950.
 TDA, 515/7475-42662-2, 12.05.1949. TDA, 515/7475-42421-4, 24.03.1950.
 TDA, 515/7510-39285-2, 18.05.1949. TDA, 515/7475-42421-5, 26.04.1950.
 TDA, 515/7485-38769-3, 25.05.1949. TDA, 515/7475-42421-7, 06.05.1950.
 TDA, 515/7475-42661-1, 31.05.1949. TDA, 515/7475-42424-2, 28.09.1950.
 TDA, 515/7485-38733-2, 11.06.1949. TDA, 515/7475-42424-1, 29.09.1950.
 TDA, 515/7485-38733-1, 17.06.1949. TDA, 515/7483-42987-12, 27.11.1950.
 TDA, 515/7510-39286-4, 25.06.1949. TDA, 515/7475-42422-1, 29.11.1950.
 TDA, 515/7485-38769-2, 06.07.1949. TDA, 515/7475-42421-9, 27.12.1950;
 TDA, 515/7485-38754-1, 29.07.1949. TDA, 515/7475-42421-10, 29.12.1950.
 TDA, 515/7510-39286-3, 29.07.1949. TDA, 515/7475-42421-2, 06.01.1951.
 TDA, 515/7498-39483-3, 18.08.1949. TDA, 515/7475-42421-1, 09.01.1951.
 TDA, 515/7510-39295-2, 08.09.1949. TDA, 515/7475-42412-2, 12.11.1953.
 TDA, 515/7510-39295-1, 09.09.1949. TDA, 515/7475-42409-1, 24.05.1954.

Sürelî Yayınlar

“Türkiye Çin’e Büyükelçi Tayin Etti”, *Cumhuriyet*, 28.11.1943.

“Dışışleri Bakanlığında tayin, terfi ve nakiller”, *Ulus*, 21.09.1945.

“Kısa Hadiseler”, *Ulus*, 02.03.1948.

“Yeni Nakil ve Tayinler”, *Ulus*, 27.04.1948.

“Yeni Sofya ve Bükreş Elçilerimiz”, *Vakit*, 21.01.1947.

Resmî Kaynaklar

“18 Nisan 1961 Tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, *T.C. Resmi Gazete*, 12.09.1984.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabit Cerideleri (TBMM ZC), Devre: III, Cilt VI, İctima II, 22.12.1928.

TBMM ZC, Devre VII, Cilt 7, İctima 1, 19.01.1944.

TBMM ZC, Devre VIII, Cilt 8, Toplantı 2, 27.12.1947.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Adıbelli, Barış, *Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

Akdağ, Zekeriyya, “Türkiye - Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C 1/S. 1, 2019, s. 40-57.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Akademi Yayınları, Bursa 2017.

Atlı, Altay ve Ünal, Sadık, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri*, SETA, İstanbul 2014.

Boot, Max, *Görünmeyen Ordular*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.

Çakıcı, Nurettin, “Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne Saldırısı Sırasında Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliğinin Durumu ve Faaliyetleri (1941-1943)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C 10/S. 22, Aralık 2024, s. 397-416.

Demircan, Necati, “İki Cumhuriyet Arasında Etkileşim: Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Cumhuriyeti İlişkileri (1923-1949)”, *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, C 3/S. 1, 2021/2022, s. 27-39.

Dışışleri Bakanlığı 1967 Yılığ, haz. Hamid Aral, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1968.

Dillon, Michael, *Modernleşen Çin’in Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Duman, Melih, “Türkiye’nin İlk Çin Elçisi Emin Âli Sipahi’nin Çin İzlenimleri ve Türkiye-Çin İlişkileri”, *Belleten*, C 87/S. 308, Nisan 2023, s. 265-291.

Erdem, Ufuk, “Türk Diplomatik Belgeleri Işığında Japonya’nın Mançurya’yı İşgali ve Mançukuo Devleti’nin Kuruluşu (1931-1933)”. *Belleten*, C 87/S. 309, 2023, s. 685-724.

Hook, Steven W. ve Spanier, John *Amerikan Dış Politikası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016.

Jaivin, Linda, *Kısa Çin Tarihi*, çev. Gaye Yavuzcan, Kronik Yayınları, İstanbul 2023.

Kerr, Gordon, *Kısa Çin Tarihi*, çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, Ankara 2021.

Kissinger, Henry, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Korkmazcan, Nezihe Selcen, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

Lary, Diana, *China’s Civil War A Social History 1945-1949*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.

McMahon, Robert J., *Soğuk Savaş*, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.

Öztürk, Ayşe, “Erken Cumhuriyet Döneminde Doğu Asya’daki Temsilcimiz: Ahmed Hulusi Fuad Tugay”, *Prof. Dr. Pulat Otkan Anısına Sinoloji, Japonoloji ve Koreanoloji Makaleleri*, haz. A. Merthan DüNDAR, APAM, Ankara 2021.

Sarısrı, Serdar ve Özden, Neşe, “Milliyetçi Çin Hükümeti’nin Formoza Adası’na Çekilmesi ve İlk On Yılı (Türk Kaynaklarına Göre, 1950-1960)”, *History Studies*, C 10/S. 9, Aralık 2018, s. 275-300.

Snow, Edgar, *Çin Üzerinde Kızıl Yıldız*, çev. Enis Esmer, Yordam Kitap, İstanbul 2015.

Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Sönmezoğlu, Faruk, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, Der Yayınları İstanbul, 2016.

Şehsuvaroğlu, Bedi N., *Hekim Bir Siyasimizin Portresi Büyükelçi Dr. A. Hulusi Fuad Tugay*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1972.

Şimşir, Bilal N., *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

Temiz, Kadir, *Türkiye-Çin İlişkileri*, SETA, İstanbul 2017.

The Cambridge History of China, ed. John K. Fairbank and Albert Feuerwerker, Cambridge University Press, Cambridge 2002.

Translation of the General Treaty Signed in Congress at Vienna, June 9 1815; with the Acts, R. G. Clarke, London 1816.

Türkiye-Çin İlişkileri: Kuşak ve Yol İşbirliği Temelinde İnsanlık İçin Ortak Vizyon ve Stratejik İşbirliği, ed. Mehmet Seyfettin Erol, ANKASAM, Ankara 2024.

İnternet Kaynakları

Turkish Embassy in Beijing, “重庆土耳其公使馆旧址：中土两国同仇敌愾、患难与共、助推和平的见证”, <https://weibo.com/ttarticle/p/show?id=2309404793352548909712>, son erişim tarihi: 05.08.2025.

BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara, “Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi 18 Nisan 1961”, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100123bm_40.pdf, son erişim tarihi: 19.11.2024.

Işık, Ahmet Faruk, “Cradle of Modern Turkish Diplomacy in China: Chongqing City”, *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/arts/loni-anderson-emmy-nominated-wkrp-star-dead-at-79/news>, son erişim tarihi: 05.08.2025.

Işık, Ahmet Faruk, “Seed of Modern Turkish Diplomacy in China: Nanjing City”, *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/seed-of-modern-turkish-diplomacy-in-china-nanjing-city>, son erişim tarihi: 05.08.2025.

Seben, H., Taner “Unutulmakta Olan Bir Temsilciliğimiz: T.C.Nanking Büyükelçiliği”, *Ankara Politika Merkezi*, <https://apm.org.tr/2021/04/13/unutulmakta-olan-bir-temsilciligimiz-t-c-nanking-buyukelciligi/>, son erişim tarihi: 09.10.2024.

The Editors of Encyclopaedia Britannica, “Chinese Civil War”. *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Chinese-Civil-War>, son erişim tarihi: 12.08.2025.